

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ

РАҲМОНОВА ШАҲНОЗА МУҲИТДИНОВНА

XX АСР ИККИНЧИ ЯРМИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА АРУЗНИНГ
ПОЭТИК ШАКЛ ВА МАЗМУН ТАКОМИЛИДАГИ ЎРНИ

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2020

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Contents of dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD) on Philological
Sciences**

**Оглавление автореферата доктора философии (PhD) по филологическим
наукам**

Раҳмонова Шахноза Мухитдиновна

XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятида арузнинг поэтик шакл ва
мазмун такомиллидаги ўрни. 3

Rakhmonova Shakhnoza Mukhitdinovna

The place of aruz in the improvement of poetic form and content in poetry
of the second half of the twentieth century..... 25

Раҳмонова Шахноза Мухитдиновна

Место аруза в усовершенствовании поэтической формы и содержания
в поэзии второй половины XX века..... 46

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ 50

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ

РАҲМОНОВА ШАҲНОЗА МУҲИТДИНОВНА

XX АСР ИККИНЧИ ЯРМИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА АРУЗНИНГ
ПОЭТИК ШАКЛ ВА МАЗМУН ТАКОМИЛИДАГИ ЎРНИ

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2020

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2020.1.PhD/Fil958 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасида (www.navoiy-uni.uz) ва «ZiyoNet» Ахборот таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Юсупова Дилнавоз Раҳмоновна
филология фанлари доктори

Расмий оппонентлар:

Тўхлиев Боқижон
филология фанлари доктори, профессор

Якубов Исламжон Ахмеджанович
филология фанлари доктори, доцент

Етакчи ташкилот:

Алишер Навоий номидаги Давлат Адабиёт музейи

Диссертация ҳимояси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «24» июль соат 13⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100100, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz); e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.)

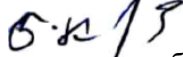
Диссертация билан Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100100, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «16» июль куни тарқатилди.
(2020 йил «16» июль даги 9 рақамли реестр баённомаси).

Ш.С.Сирожиддинов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

Қ.У.Пардаев
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д.

Б.Н.Каримов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон шеършунослигида бадий асарларнинг шаклий хусусиятлари, шеър курилиши, композицияси, мисра, банд, вазн, қофия, бадий тасвир воситалари билан боғлиқ шеърини унсурлар тадқиқи муҳим йўналишни ташкил этади. Аруз тизимида яратилган бадий асарларни таҳлил қилиш, улардаги шеърини ўлчовларни поэтик шакллар ва баҳрлар кесимида ўрганиш, жаҳон тажрибалари асосида шеърини матннинг бошқа шаклий унсурлар: қофия, радиф, тасвирий воситалар билан муносабати, асар мазмуни билан уйғунлигини тадқиқ этиш масалалари адабиётшуносликнинг ривожини таъминлайдиган муҳим омиллардан ҳисобланади.

Дунё адабиётшунослигида мумтоз поэтика масалалари, хусусан, аруз тизими ва унинг эволюцион тараққиёти, Шарқ мумтоз шеърлигида аруз тизими, муайян асарлардаги мазмун ва ритм уйғунлигини тадқиқ этиш борасида салмоқли ишлар амалга оширилган ва жиддий ютуқларга эришилган. Жумладан, арузий бирликлар: жузв, рукн, баҳр, вазн, тақтиъ, аруз доиралари, вазн кўрсаткичлари сингари назарий тушунчаларнинг ўзига хос хусусиятлари, таснифи; бадий асарлардаги қофия тизими, бадий санъатлар, уларнинг шеър таркибидаги ўрни, матн билан муносабатига доир масалаларни таҳлил қилишга алоҳида эътибор қаратилган. Бироқ XX аср ўзбек шеърлигида аруз тизимининг поэтик шакл такомиллигидаги ўрни, лирик жанрларнинг вазн хусусиятлари, уларнинг мумтоз анъаналардан таъсирланиш даражаси, вазн ва мазмун муносабати билан боғлиқ масалаларни ўрганиш бугунги арузшуносликнинг долзарб вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистонда мамлакат стратегик ривожининг бош омиллари белгиланар экан, тарихий, маданий, адабий ва санъат асарлари, жумладан, шеърлиги намуналарини ўрганиш, тадқиқ этиш, улардаги миллий ва маданий меросимизга оид ғояларни чуқур ва атрофлича таҳлил қилиш ёш авлод маънавий камолотида катта аҳамият касб этади. Жамиятда юз бераётган ҳар қандай ислоҳот, аввало, бадий адабиёт ва маданиятда ўз ифодасини топади, зеро, «адабиёт ва санъатга, маданиятга эътибор – бу, аввало, халқимизга эътибор, келажакимизга эътибор»дир¹. Ҳазал, мустақод, қасида, рубоий, туюқ, чистон, фардлар халқимиз бадий тафаккури маҳсули бўлиб, аруз тизимида яратилган ушбу ижод намуналари адабиётимиз мавзу кўлами ва бадииятини ташкил этишда ўзига хос тараққиёт босқичларига эга. Бу ўринда XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлигида аруз тизими алоҳида аҳамият касб этади. Зотан, аруз тизимининг ўзига хос хусусиятлари ритм ва мазмун, вазн ва қофия, вазн ва радиф каби унсурлар билан ўзаро алоқадорликда намоён бўлади. Шу мақсадда ушбу тадқиқот XX аср иккинчи ярми ўзбек адабиётидаги манбалар (Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов ижоди)га таянилган ҳолда ижодкорлар девонларидаги аруз

¹ Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир // Халқ сўзи. – Т., 2017 йил 4 август.

тизимига хос жиҳатларни ўрганиш, уларни мумтоз аруз тизими билан қиёслаш, етакчи вазнларни аниқлаш, арузнинг бадиий асар мазмунини очиб беришдаги ўрнини тадқиқ қилишга қаратилгани ҳам диссертациянинг долзарб илмий муаммо ечимига бағишланганини тасдиқлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сонли «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сонли «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, 2017 йил 13 сентябрдаги «Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида»ги, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги» Фармон ва Қарорлари, Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги «Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир» ва БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида сўзланган нутқларидаги ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Муайян шоир ижоди ёки давр шеърятининг вазн хусусиятларини тадқиқ қилиш ўрта асрлардаёқ мусулмон Шарқи поэтикасида муҳим масалалардан ҳисобланган. Мумтоз поэтика, хусусан, аруз илмига доир рисоаларда баҳрлар ва вазнлар таҳлили билан боғлиқ ўринларда мумтоз арузшунослар томонидан ўз салафлари ёки замондошлари шеърларини мисол қилиб келтириш асносида ўша ижодкор шеърларининг вазн хусусиятлари муайян тарзда ўрганилган. Туркий арузшуносликка доир манбалар: «Фунун ул-балоға», «Мезон ул-авзон», «Аруз рисоласи»да кўплаб туркий шоирлар билан бир қаторда форсигўй ижодкорларнинг шеърлари ҳам вазн нуқтаи назаридан таҳлил қилинган¹. Алишер Навоийнинг «Мезон ул-авзон» асарида ёзилишича, Ҳусайн Бойқаро Амир Хусрав Деҳлавийнинг 18 минг байтдан иборат ғазалиётини йиғдириб, бир тўплам ҳолига келтиради ва олимларга уларнинг вазнларини аниқлашни

---

¹ Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунун ул-балоға. Нашрга тайёрловчи А.Ҳайитметов. – Тошкент: Хазина, 1996; Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. МАТ. 20 томлик. 16-жилд. – Т.: Фан, 2000; Бобир Заҳириддин. Мухтасар. Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. – Т.: Фан, 1971.

топширади. Хусрав Дехлавий шеърларининг кўпи мураккаб баҳр ва вазнларда бўлиб, уларни аниқлашда ҳатто баъзи шоирлар ҳам ожизлик қилар эдилар. Хусайн Бойқаронинг топшириғи билан арузшунослар Хусрав Дехлавийнинг ҳар бир шеъри устига шу шеърнинг вазнини ёзиб чиқадилар. Шундан сўнг девон тузишда ҳар бир шеърнинг вазнини қайд этиб қўйиш одат тусига киради¹.

Жаҳон адабиётшунослигида Д.Фролов, И.Стеблева, Н.Чалисова, Б.Сирус, Р.Мусулмонкулов, У.Тоиров, С.Солиҳов, Х.Курбатов, Х.Усмонов, М.Бакиров, А.Жаъфар, З.Ахметов, К.Рисалиев, А.Бекмурадов, Ш.Шомухамедов, Э.Талабов, М.Зиёвуддинова, Г.Тўйчиева, З.Ишик (Zehra Işık) каби олимларнинг илмий изланишларида араб, форс-тожик, туркман, татар, қирғиз, озарбайжон арузига доир назарий қарашлар акс этган бўлса², А.Саъдий, А.Фитрат, И.Султон, С.Мирзаев, У.Тўйчиев, А.Рустамов, А.Ҳожиаҳмедов, С.Ҳасанов, Ҳ.Болтабоев, А.Аъзамов, М.Олимов, Н.Шодмонов, Д.Юсупова, Д.Зоҳидова, В.Қодиров, Л.Шарипованинг тадқиқотларида ўзбек арузининг турли қирралари ёритиб берилган³. Шунингдек, Б.Тўхлиев, Н.Жумаҳўжа, Ш.Сирождидинов, Н.Жабборов,

¹ Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. МАТ. 20 жилдлик. 16-жилд. – Т.: Фан, 2000. – Б. 535.

² Фролов Д.В. Классический арабский стих. История и теория аруда. – М.: Наука, 1991; Стеблева И.В. Поэтика древнетюркской литературы и её трансформация в ранний классический период. – М.: Наука, 1976; Стеблева И.В. Ритм и смысл в классической тюркоязычной поэзии. – М.: Наука, 1993; Чалисова Н.Ю. Ватват и его трактат «Сады волшебства в тонкостях поэзии» / Ватват Р. Сады волшебства. – Москва: Наука, 1985; Сирус Б. Арузи тоҷики. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1963; Мусулманкулов Р.М. Персидско-таджикская классическая поэтика (VII–XV вв.). – М.: Наука, 1989; Тоиров У. Фарҳанги истилоҳоти арузи аҷам. – Душанбе: Маориф, 1991; Тоиров У. Становление и развитие аруза в теории и практике персидско-таджикской поэзии. Авт. дисс. доктора филол. наук. – Душанбе, 1997; Солиҳов С. Аруз ва омузиши он. – Душанбе, 2005; Курбатов Х.Р. Метрика «аруз» в татарском стихосложении // Советская тюркология. 1973. – № 6; Усманов Х.У. Тюркский стих в средние века. КГУ. – Казань: 1987; Бакиров М.Х. Закономерности тюркского и татарского стихосложения в свете экспериментальных исследований. Автор. дисс. канд. филол. наук. – Казань, 1972; Джафар Акрем. Особенности азербайджанской поэтической метрики аруза. – Москва: Наука, 1960; Ахметов З.А. Казахское стихосложение. – Алма-Ата: Наука, 1964; Рысалиев К. Киргизское стихосложение. – Фрунзе: 1965; Шомухамедов Ш.М. Форс-тожик арузи. – Т.: ТошДУ, 1970; Талабов Э. Араб арузи. – Т.: ТошДУ, 1977; Талабов Э. Араб шеърятисида аруз тизими. Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Т., 2004; Зиявиддинова М. Поэтика в «Мафатих ул-улум» Абу Абдаллаха ал-Хорезми. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Т., 1990; Зиёвуддинова М. Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмийнинг «Мафотих ал-улум» асарисида поэтика. – Т.: ТошДШИ, 2001; Тўйчиева Г. Форс арузи рисолалари. – Т., 2008; Zehra Işık. Özbek Şairi Mevlâna Habibiy'nin «Divan» Adli Eserinde Bulunan Gazeller Üzerine Tematik Bir Değerlendirme // Folklor Akademi Dergisi. 2019; Zehra Işık. Özbek Şairi Habibiy'nin Divan'ında Türkiye Türkçesi İle Ortaklaşan Ve Farklılaşan Bazı Sözcükler Üzerine // I. Uluslararası Türk dili ve edebiyati öğrenci sempozyumu (OTUDES) bildiri kitabı. 1 cild. Dil ve folklore. Ordu. Aralık. 2017.

³ Саъдий А. Амалий ва назарий адабиёт дарслари. – Т., 1925; Фитрат. Аруз ҳақида / Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. – Т.: Ўқитувчи, 1997; Султонов И. Навоийнинг «Мезон ул-авзон»и ва унинг критик тексти. Филол. фан. номз. ...дисс. – Т., 1947; Мирзаев С. Навоий арузи. Филол. фан. номз. ... дисс. – Т., 1948; Тўйчиев У. Ўзбек шеър системалари. – Т.: Фан, 1981; Тўйчиев У. Ўзбек поэзиясида аруз системаси. – Т.: Фан, 1985; Тўйчиев У. Система аруза в узбекской поэзии. Дис. ... докт. филол. наук. – Т., 1987; Рустамов А. Аруз ҳақида суҳбатлар. –Т.: Фан, 1972. – Б. 56; Ҳожиаҳмедов А. Аруз назарияси асослари. – Т.: 1982; Ҳожиаҳмедов А. Ўзбек арузи луғати. – Т.: Шарк, 1998; Ҳожиаҳмедов А. Навоий арузи нафосати. – Т.: Фан, 2006; Ҳасанов С. Бобурнинг «Аруз рисоласи». Филол. фан. номз. ...дисс. – Т., 1972; Ҳасанов С. Бобурнинг «Аруз рисоласи» асари. – Т.: Фан, 1981; Болтабоев Ҳ. «Рисолаи аруз» ва аруз ҳақида / Мумтоз сўз кадри. – Т.: Адабиёт ва санъат, 2004; Болтабоев Ҳ. Шарк мумтоз поэтикаси. Манба ва талқинлар. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006; Аъзамов А. Аруз. – Т.: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2006; Олимов М. Рисолаи аруз. – Т.: Ёзувчи, 2002; Shodmonov N. Aruz vazni asoslari. – Qarshi: Nasaf, 2012; Юсупова Д. Алишер Навоий «Хамса»сида мазмун ва ритмининг бадий уйғунлиги. Филол. фан. номз. ...дисс. – Т., 2008; Yusupova D. Aruz vazni qoidalari va mumtoz roetika asoslari. TA'LIM-MEDIA. – Т.: 2019; Зоҳидова Д. Аруз сабоқлари. – Т.: MUMTOZ SO'Z, 2016; Қодиров В. Ҳозирги замон ўзбек ғазаллари поэтикасининг айрим хусусиятлари. Филол. фан. номз. ...дисс. – Т., 1993; Қодиров В. Умумтаълим мактабларида ўзбек мумтоз адабиёти намуналарини ўқитишнинг илмий-методик асослари. Пед. фан. док. (DSc) ...дисс. – Наманган, 2019; Шарипова Л. Асл рукнлар // Тил ва адабиёт таълими. 2013. – № 3; Шарипова Л. XX асрнинг иккинчи ярми ўзбек шеърятиси бадий тараққиётида фольклор. Филол. фан. док. (DSc) дис. автореф. – Т., 2019.

У.Жўрақулов, И.Адилова, И.Ёқубов, О.Жўрабобоевларнинг мумтоз шоирлар ва уларнинг анъаналарини давом эттирган ижодкорлар асарлари таҳлиliga бағишланган тадқиқотларида ҳам поэтика билан боғлиқ фикрлар келтириб ўтилган¹.

Рус ва Европа адабиётшунослигида шеършунослик, хусусан, шеърый шакл, шеърый нутқ, ритм, вазн, қофия билан боғлиқ қатор масалалар тарихий поэтика йўналишида тадқиқ этилган².

Бироқ аруз тизимини ўрганиш ва арузшунослик илмининг тарихий тадрижини белгилашда ХХ аср иккинчи ярми ўзбек арузи ҳақидаги яхлит илмий таҳлил ҳануз амалга оширилган эмас. Айнан мана шу давр арузшунослик тараққиёти муаммоси яхлит ҳолда фундаментал ўрганилмаганлиги унинг мустақил илмий объект сифатида тадқиқ қилинишини тақозо этади.

Тадқиқотда ХХ аср шеъриятида аруз тизими шу давр ижодкорларининг девонлари ҳамда танланган асарлари мисолида таҳлил қилинаётганлиги сабабли ушбу диссертация шу пайтгача бажарилган тадқиқотлардан фарқланади.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети «Ўзбек адабиёти тарихи ва фольклор» кафедраси истиқбол режаси ҳамда «Ўзбек адабиёти тарихи ва фольклорини тадқиқ этишнинг долзарб масалалари» мавзусида олиб борилаётган илмий тадқиқотлар доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ХХ аср иккинчи ярми ўзбек шеъриятида аруз тизимининг поэтик шакл такомиллигидаги ўрнини Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов шеърияти мисолида ўрганиш; ижодкорлар девонларидаги вазнларнинг мазмун билан муносабатини тадқиқ қилиш; байтли шеър шакллариининг вазн хусусиятлари, мазмун уйғунлиги; кичик лирик жанрларнинг вазн ва ўлчов даражалари; бандли шеърларда жанр имкониятларининг истифода этилиши билан боғлиқ масалаларни ёритишдан иборат.

¹ Тўхлиев Б. «Кутадғу билиг»нинг поэтикаси масалалари / Ўлмас обидалар. – Т.: Фан, 1989; Тўхлиев Б. Вопросы поэтики «Кутадгу билиг» Юсуфа Хас Хаджиба. – Т., 2004; Жумахўжа Н. Навоий ғазалиёти талқинлари. – Т.: O‘zbekiston, 2018; Талқинларда шоирона шуур ва илмий тафаккур // Олтин битиклар. 2019. – № 2; Сирожиддинов Ш. Эркин Воҳидов ижодида ғазал / Эркин Воҳидов ижодини маънавий ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамияти (Республика илмий-амалий анжумани материаллари). – Т.: Навоий, 2017; Жабборов Н. Замон. Мезон. Шеърят. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 2005; Жабборов Н. Миллий рухнинг бетакрор ифодаси / Эркин Воҳидов ижодини маънавий ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамияти (Республика илмий-амалий анжумани материаллари). – Т.: Навоий, 2017; Жўрақулов У. Алишер Навоий «Хамса»сида хронотоп поэтикаси. – Т.: TURON-IQBOL, 2017; Адизова И. Сўзимни ўқиб англағайсен ўзимни. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ; Адизова И. Увайсий ижодида жанрлар такомиллиги. – Т.: Muhammad, 2011; Якубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. Филол. фан. док. (DSc) дис. автореф. – Т.: 2018; Жўрабобоев О. Аруз масаласи ва шеър матни / Матнинг матнолиги сирлари.– Т.: TAMADDUN, 2017; Жўрабобоев О. Мумтоз адабиётда муғаннийнома. – Т.: TAMADDUN, 2016.

² Шенгели Г. Техника стиха. – М.: Гослитиздат, 1960; Шервинский С. Ритм и смысл. – М.: Наука, 1961; Жирмунский В. Введение в метрику. Теория стиха. – Л.: Советский писатель, 1975; Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. Избр. труды. – М.: Наука, 1979; Веселовский А. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989.

Тадқиқотнинг вазифалари:

XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятида яратилган аруз вазнидаги лирик жанрларни аниқлаш ва тасниф қилиш;

бу давр ғазалиётида истифода этилган *муттафиқ ул-аркон* ва *мухталиф ул-аркон* бахрларини вазнлар сатҳида ўрганиш, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, мазмун билан муносабатини тавсифлаш;

байтли шеър шакллариининг вазн хусусиятларини ёритиш, уларда вазн, мавзу муносабатини ўрганиш ҳамда кичик лирик жанрлар: рубоий, туюқ, китъа, фард, чистон ва таърихларнинг жанрий табиатини вазн билан боғлиқликда тадқиқ қилиш;

мусамматларнинг кейинги даврлардаги ўлчов имкониятлари ва жанр муносабатларини асослаш;

байт асосидаги бандли шеърларнинг маснавий, таркиббанд ҳамда таржиббанд билан уйғунлиги сабабларини очиш ва таҳлил этиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов шеърлари асос қилиб олинди. Ўрни билан ушбу даврдаги бошқа шоирлар ижодида ҳам мурожаат қилинди.

Тадқиқотнинг предметини XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятидаги жанрларнинг вазн имкониятлари ва мазмун уйғунлигини қиёсий аспектда ўрганиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида қиёсий-тарихий, тизимлаштириш, тавсифий ва статистик усуллардан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятида мумтоз лирик турнинг 17 жанри, аруз тизимининг 11 баҳрида ижод қилинганлиги мисоллар асосида исботланган;

аруз тизимидан фойдаланишда Мавлоно Лутфий, Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур, Нодира, Муқимий, Фурқат каби мумтоз ижодкорларда учрамаган ноанъанавий вазнлар: *ражази мусаддаси солим*, *ҳазажи мусаммани аштари мусаббағ*, *ҳазажи мураббаъи солим*, *ҳазажи мураббаъи мусаббағ*, *мутадорики мусаммани музол*, *мутақориби мусаммани аслами мусаббағлар* ҳам истифода этилганлиги аниқланган;

XX аср иккинчи ярми шеърлятида *рубоий* жанр ва вазн хусусиятларига кўра анъанавий (мумтоз) рубоийлар; дубайтийлар; тўртликларга ажратилиши, *туюқлар* 1) рамал баҳрида яратилган туюқлар; 2) тажнисга асосланган туюқлар; 3) бармоқ вазнида яратилган туюқларга бўлиниши далилланган;

мустаназод жанрининг янги шакллари ноанъанавий тарзда тўлиқ мисра биринчи ва тўртинчи, ярим мисралар эса 2 ва 3 қаторда келиши билан боғлиқ жиҳатлар ойдинлаштирилган; илк марта Чустий ижодида *ғазали қўш мувашишаҳ*, *мухаммас-мустаназод*, *мухаммас-қасида*, *мухаммас-марсия* яратилганлиги аниқланган; XX аср иккинчи ярми ўзбек аруз тизимида *таркиббандлар* анъанавий марсия мазмунида эмас, балки ишқий мавзуда яратилганлиги асосланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

XX аср иккинчи ярми ўзбек аруз тизими, туркий мумтоз арузга оид назарий манбалардаги асослар билан уйғунлиги сабаблари ёритилган;

ғазалларда муттафиқ ул-аркон ва мухталиф ул-аркон баҳрларидан фойдаланишдаги ўзига хослик, байтли шеър шаклларининг вазн хусусиятлари, мустагод ва қасидада вазн ҳамда мазмун уйғунлиги, байт асосидаги бандли шеърларнинг ўлчов имкониятларининг умумий ва жузъий хусусиятлари мумтоз манбаларга қиёслаш орқали асослаб берилган;

мумтоз жанрларнинг XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятидаги вазн ва мазмун уйғунлигини шакллантиришдаги роли ва ўрни ёритилган;

мумтоз аруз тизимида истифода этилмаган вазнлар XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърляти манбаларида қўлланилганлиги қайд қилинган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги аруз илми тарихи ва замонавий ривожига оид юртимиз, хорижий мамлакатлар олимларининг фундаментал илмий-назарий қарашлари ўрганилганлиги, XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърляти аруз тизими манбалари намуна сифатида ижодкорлар девонларида сақлаб қолинганлиги, бу эса уларни қиёслаш ва хулоса чиқаришга имкон берганлиги, шунингдек, тадқиқот доирасида бирламчи адабий ёзма ёдгорликлар тўлиқ мавжудлиги, қолаверса, тадқиқот хулосалари ва тавсиялари амалиётга татбиқ этилгани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Ишнинг натижалари ва илмий хулосаларидан туркий халқлар, жумладан, ўзбек адабиёти тарихи, аруз тизими, аруз поэтикаси ва жаҳон шеър тизими, Шарқ мумтоз поэтикасини ўрганишда, арузшунослик йўналишида яратилажак ишлар ҳамда соҳага оид илмий-тадқиқот ишларини такомиллаштириш, арузшунослик йўналишини янада жадаллаштириш, мавзуга оид тадқиқот ва монографиялар яратишда илмий-назарий манба сифатида хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти диссертация хулосалари ва тавсияларидан олий таълим тизимида ўзбек филологияси, журналистика факультетлари талабалари учун «Ўзбек адабиёти тарихи», «Аруз ва мумтоз поэтика асослари», «Туркий халқлар адабиётини даврлаштириш» фанларидан дарслик ва қўлланмалар яратиш, маъруза, семинар ва амалий машғулотлар мазмунини такомиллаштириш; факультатив дарслар ва махсус курслар ишлаб чиқиш, арузга оид луғатлар тузиш, фанлар мазмунини назарий хулосалар билан такомиллаштириш, ихтисослик фанларини ўқитишда кенг фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятида арузнинг поэтик шакл ва мазмун такомиллидаги ўрни мавзусини тадқиқ этиш бўйича олинган илмий натижалар асосида:

XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятида арузнинг поэтик шакл ва мазмун такомиллидаги ўрни ҳамда аруз назариясига оид илмий-назарий қарашлар ОФ-Ф8-027 рақамли «Қўлёзма манбаларнинг миллий маънавий ва адабий мерос тарғиботидаги аҳамияти» (2007–2011 йй.) мавзусидаги фундаментал лойиҳада тизимли тадқиқ этилган (Ўзбекистон Республикаси

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 4 ноябрдаги 89-03-2686-сон маълумотномаси). Натижада XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятида «Фунун ул-балоға», «Мезон ул-авзон» ва «Аруз рисоласи» каби мумтоз манбаларга таянилган ҳолда миллий арузшунослик назариялари такомиллаштирилган;

давр шоирлари аруз тизимидан фойдаланишда Лutfий, Алишер Навоий, Нодира, Муқимийлар ижодидан таъсирланиш билан бир қаторда, уларнинг шеърларида мумтоз шеърлятимизда учрамаган ноанъанавий вазнлар: *ражази мусаддаси солим, ҳазажи мусаммани аштари мусаббағ, мутадорик мусаммани музол* вазнлари ҳам истифода этилганлиги билан боғлиқ маълумотларни асослашда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 4 ноябрдаги 89-03-2686-сон маълумотномаси). Натижада XX аср иккинчи ярми ўзбек шоирларининг девонларидаги шеърлар ва ғазалларнинг ўзбек адабиёти тарихидаги ўзига хос аҳамияти очиб берилган;

рубойи, туюқ жанрларининг жанр ва вазн хусусиятларига кўра, уч гуруҳга бўлиниб тасниф қилинганлиги; байтли шеър шаклларининг вазн хусусиятлари, мустазод ва қасидада вазн ва мазмун уйғунлигига доир назарий қарашлар келтирилганлиги; байт асосидаги бандли шеърларнинг ўлчов имкониятлари ва мусамматларнинг вазн хусусиятлари ўрганилганлиги, шунингдек, Чустий, Собир Абдулла ижодида илк марта мухаммас-мустазод, мухаммас-қасида, мухаммас-марсия мавжудлиги ҳақидаги натижалар А-1-98 рақамли «Ёшлар маънавиятини шакллантиришда Алишер Навоий адабий-педагогик қарашларининг ўрни ва аҳамиятини тадқиқ этиш» мавзусидаги амалий лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 4 ноябрдаги 89-03-2686-сон маълумотномаси). Олинган илмий натижалар асосида XX аср иккинчи ярмида яратилган ўзбек шоирларининг девонларидаги аруз тизимидаги шеър ва ғазаллар Алишер Навоийнинг арузга оид қарашларига мослиги, миллий-маънавий ва адабий меросининг ажралмас қисми эканлиги исботини топган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 5 та халқаро ва 17 та республика илмий-амалий анжуманларида қилинган маърузаларда ва www.academia.edu/RahmonovaShahnoza, www.scholar.google.com/citations?hl=ru&user=GuYqDh0AAAAAJ, www.researchgate.net/profile/Shahnoza_Rakhmonova халқаро сайтларида жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича жами 31 та илмий мақола, шулардан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия қилинган илмий нашрларда 7 та мақола, хорижий журналларда 2 та мақола чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 157 бетни ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси ёритилган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг ишончлилиги, илмий ва амалий аҳамияти асосланган, натижаларнинг амалиётга жорий этилиши, эълон қилинганлиги, ишнинг тузилиши ва ҳажми бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг «**XX аср иккинчи ярми ғазалиётида вазн ва мазмун уйғунлиги**» деб номланган биринчи бобида мумтоз адабиётнинг асосий шеър шакли бўлган ғазалдаги вазн ва мазмун уйғунлиги масаласи ҳақида фикр юритилади. Бобнинг дастлабки фасли «*Муттафиқ ул-аркон баҳрлари ва мазмун муносабати*» деб аталади. Маълумки, аруз тизимидаги баҳрлар таркибий тузилишига кўра икки гуруҳга бўлинади: муттафиқ ул-аркон ва мухталиф ул-аркон баҳрлари. Муттафиқ ул-аркон гуруҳига бир хил аслий рукнлардан ташкил топган, мухталиф ул-арконга эса турли аслий рукнларнинг такроридан ҳосил бўладиган баҳрлар киради. Баҳрларни бу тарзда тасниф қилиш уларнинг ўзига хос хусусиятлари (қандай рукнлардан таркиб топганлиги)ни ўзлаштиришга кўмаклашиш билан бирга ушбу баҳрларнинг оҳанг имкониятларини фарқлашга ҳам ёрдам беради. Диссертацияда дастлаб биринчи гуруҳга мансуб баҳрларнинг XX аср шеърлятида қўлланилиш даражаси келтириб ўтилган. Туркий шеърлятида муттафиқ ул-аркон гуруҳига *рамал, ҳазаж, ражаз, мутақориб, мутадорик, комил* баҳрлари киради. Кузатишларимиз асносида Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий девонларидаги ғазалларда ушбу гуруҳнинг барча баҳрлари, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов ғазалларида, асосан, *рамал* ва *ҳазаж* баҳрлари истифода этилганлиги маълум бўлди. Давр шеърлятида мазкур баҳрлар орасида *рамал* баҳри қўлланилиш жиҳатидан биринчи ўринда туради. Бу давр ижодкорлари *рамал* баҳрининг ўн вазнида баракали ижод қилишган. Хусусан, тадқиқотимиз натижасида Эркин Воҳидовнинг 108 та ғазалидан 71 таси, Ҳабибийнинг 325 та ғазалидан 177 таси, Собир Абдулланинг 272 та ғазалидан 143 таси ва Чустийнинг 518 та ғазалидан 238 таси, Абдулла Ориповнинг 22 та ғазалидан 15 таси мазкур баҳр вазнларида яратилганлиги маълум бўлди. Алишер Навоий «Мезон ул-авзон»да халқ орасида машхур бўлган «қўшиқ» номли куйнинг оҳангига мос деб таъкидлаган *рамали мусаммани маҳзуф* бу давр шоирларининг сеvimли вазни ҳисобланган.

Шоир Эркин Воҳидовнинг «Девон»идаги дебочадан тортиб, энг гўзал ғазаллари ушбу ўлчовда битилганлигини кўрамиз:

*Истадим сайр айламоқни/ Мен ғазал бўстонида,
Кулмангиз не бор сенга деб/ Мир Алишер ёнида...¹*

Ҳабибий, Собир Абдулла, Эркин Воҳидовнинг *рамали мусаммани маҳзуф* вазнида яратилган ғазаллари асосан ошиқона мавзуда бўлса, Абдулла

¹ Воҳидов Э. Ишқ савдоси. Сайланма. Биринчи жилд. – Т.: «Шарқ» НМАК, 2000. – Б. 114.

Ориповнинг мазкур ўлчовдаги ғазалларида ҳикмат етакчилик қилиши кузатилади.

*Шеър ёзиш тенгдир қудуқни,/ Игнада қазган билан,
Ё эса ундан юмиб кўз,/ Ипни ўтказган билан¹.*

Чустий ижодида эса мазкур ўлчовда ёзилган ғазаллар ўзгача мавзу касб этиши билан характерланади: унинг ғазалларида кўпроқ насихат руҳи устувор:

*Зийрак ўлсин душманингу дўсту нодон ўлмасин,
Нотавон ақлингга айт, бу сўзга ҳайрон ўлмасин².*

Кузатишларимиз асносида, бу даврда рамали мусаммани мақсур вазнида ёзилган ғазаллар орасида мумтоз адабиётимиз тарихида учрамайдиган *ғазали қўш мувашишаҳ* жанрида битилган шеър ҳам мавжудлиги маълум бўлди. Чустийнинг

*Ассалом, эй нутқи комил шоири нозик хаёл,
Назму насру ҳажвия бобида нодир баркамол³.*

сингари матлаъ билан бошланувчи *ғазали қўш мувашишаҳ*идаги тоқ мисралар бошидаги ҳарфларни жамласак, «*Асғрали Чрхийга*», жуфт мисралар бошидаги ҳарфларни жамласак эса, «*Нбихон Чустийдн*» ҳосил бўлади. Араб ёзуви хусусиятига кўра, сўзлардаги қисқа «а» унлилари тушириб қолдирилган. Ушбу қисқа «а» унлисини ўз ўрнига қўйсақ, «*Асғарали Чархийга*», «*Набихон Чустийдан*» деган жумлалар келиб чиқади. Ва бу ҳолат ҳар бир мисралар ўзаро мувашишаҳ санъатини пайдо қилаётганлигини кўрсатади. Бундан ташқари, яна бир эътиборга молик жиҳат: ғазалнинг мувашишаҳ тугагандан кейинги қисми давом этиб, *таърих* санъати (муайян бир тарихий воқеа ёки ҳодисани абжад ҳисоби асосида келтириб чиқариш) ни ўзида акс эттирган.

*Бошқадан кутма дединг, эй, Чустий, бу таърих ҳақин,
Бир юзу ўн иккени етмиш яшар Чархийдан ол⁴.*

Келтирилган байтда моддаи таърих «*етмиш яшар Чархий*» бўлиб, уни абжад асосида ҳисоблаб чиқсак ва ундан 112 ни чиқариб юборсак, 1972 қолади. Яъни, Чархийнинг юбилейи нишонланган сана 1972 эканлиги маълум бўлади. Шу маънода биз мазкур шеърни шартли равишда *ғазали мувашишаҳи таърих* деб аташ тарафдоримиз. Чунки бу шеърда ҳам ғазал, ҳам мувашишаҳ, ҳам таърих хусусиятлари бирлашиб кетган. Мумтоз адабиётимиз тарихида бундай ҳодисанинг учрамаслиги ушбу давр шеърятининг ўзига хос жиҳатларини кўрсатиб берувчи яна бир муҳим омилдир.

XX аср иккинчи ярми шеърятинида *ҳазаж* баҳрининг 11 вазни қўлланилган бўлиб, улар орасида *ҳазажи мусаммани солим* вазни қўлланилиш жиҳатидан асосий ўринда туради. Ғазаллар орасида Эркин Воҳидовнинг муножот ғазали алоҳида ажралиб туради. Ғазал учун танланган «Кечир, ё Раб, кечирдим мен» радифи вазни белгилашда асос бўлиб хизмат

¹ Орипов А. Танланган асарлар. – Т.: «SHARQ» НМАК, 2019. – Б. 581.

² Чустий. Садоқат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – Б. 175.

³ Чустий. Юқоридаги асар. – Б. 121.

⁴ Чустий. Ўша асар. – Б. 122.

қилган. Чунки «кечир, ё Раб, кечирдим мен» сўзлари мафойилун, мафойилун аслий рукнларида ёзилишни тақозо қилади:

*Менга тош отди бир жоҳил,/ Кечир, ё Раб, кечирдим мен,
У қулдир, бандаи зофил,/ Кечир, ё Раб, кечирдим мен¹.*

XX аср иккинчи ярми шеърятига хос бўлган муҳим хусусиятлардан яна бири рубоий вазнларида ғазал битиш тамойилидир. Мумтоз адабиётда рубоий вазнларидан фойдаланиб, бошқа шеърый жанрларга оид асарларни яратиш тамойили оз бўлса ҳам кузатилади. Туркий (ўзбек) шеърятда Жаҳон Отин Увайсий рубоий вазнларидан фойдаланиб, ўзининг 2 дилбар ғазалини яратган². Ҳабибий қаламига мансуб «Тўқувчи қизлар» ғазали тақтиъига эътибор қилинса, унинг рубоий вазнидалиги маълум бўлади:

*Бу фабри/канинг кўкси/да чевар қиз/лар,
— — V / V — — V / V — — — / —
Атлас тў/қимоқ фанла/ри яқсар қиз/лар³.
— — V / V — — V / V — — — / —*

Ғазал ҳазаж баҳрининг ҳазажи мусаммани ахраби макфуфи солими абтар вазнидадир.

Бу давр шоирлари мумтоз ижодкорлардан таъсирланиш билан бирга туркий арузни янги вазнлар билан бойитдилар. Хусусан, Ҳабибий шеърятимизга *ражази мусаддаси солим* вазнини олиб кириб, вазн кашфиётчиси даражасига кўтарилди. Арузга доир туркий манбаларда ушбу вазн номи келтирилмайди, Навоий девонида ҳам, бошқа туркий шоирлар девонида ҳам ушбу вазнда битилган шеър мавжуд эмас⁴.

*Бир кўрсатиб гамза билан дийдор ўзинг,
Лутфу карам қилдинг кулиб изҳор ўзинг⁵.*

Шоир она ватан гўзалликлари ва қалби шеърятга ошно юртдошлар сифатларини *мутақориби мусаммани аслами мусаббағ* вазнида сатрларга тизади:

*Гул-гул очилган бўстонларим бор,
Ширин, газалхон хушхонларим бор⁶.*

Бобнинг иккинчи фасли «Давр газалиётида мухталиф ул-аркон баҳрларининг истифода этилиши даражаси» деб номланади. XX аср иккинчи ярми шеърятига ушбу гуруҳ баҳрларининг 5 таси: музориъ, мужтасс, мунсарих, сариъ ва комил баҳрлари истифода этилган. Эркин Воҳидовнинг *музориъи мусаммани ахраб* (— — V / —V — — / — — V / —V — —) вазнида битилган «Ғунча» номли ғазали ташбеҳларга бойлиги ва муболағаларнинг турфалиги билан ажралиб туради. Ғазал композицияси ошиқ кўнгил ва эндигина

¹ Воҳидов Э. Танланган асарлар. — Т.: «SHARQ» НМАК, 2018. — Б. 416.

² Фармонова Д. Увайсий шеърятининг вазн хусусиятлари // Тил ва адабиёт таълими. — Т.: 1996, № 4. — Б. 38-39.

³ Ҳабибий. Девон. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. — Б. 76.

⁴ *Ражаси мусаддаси солим* вазни асосан форс-тожик шеърятига истифода этилган бўлиб, Абдурауф Фитрат «Аруз ҳақида» асарида «бу вазннинг араб-эрон арузида исми «*Ражаси-мусаддаси-солим*» бўлиб, уч дафъа «Мустафъилун» билан ўлчайдилар» деб ёзади. Қаранг: Фитрат А. Аруз ҳақида. Нашрга тайёрловчи, сўз боши ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. — Т.: Ўқитувчи, 1997. — Б. 50.

⁵ Ҳабибий. Девон. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. — Б. 185.

⁶ Ҳабибийнинг ушбу ғазали А.Ҳожиаҳмедов томонидан *мутақориби мусаммани аслам* вазнида деб кўрсатилган. Қаранг: Ҳожиаҳмедов А. Ўзбек арузи лугати. — Т.: Шарқ, 1998. — Б. 99. Лекин унинг «бор» радифи билан якун топаётганлиги ғазалда мутақорибнинг мусаббағ тармоғи қўлланилганлигидан дарак беради.

очилиш арафасида турган ғунча билан ўзаро мулоқот асосига қурилган. Чин ошиқларгина, кўнгли илоҳий муҳаббат нури ила йўғрилган маҳбуб ва маҳбубаларгина кўзлари тушган ҳар нарсадан мўъжиза топа оладилар. Ғазалнинг биринчи байти ўзига яқин дўсти ҳабиб излаб юрган ошиқ кўнгилнинг ишқ гулзорида «барг остидан мулойим боқиб турган ғунча»га дарддош, сирдош бўлиш истагини баён қилиш билан бошланади:

*Барг остидан мулойим/ Боққан иболи ғунча,
Не сирни сақлагайсан/ Бағринг нечун тугунча¹.*

Ушбу вазн мисра ичидаги кичик ритмик паузага эга. Яъни ҳар икки рукн (мафъувлу, мафойилун)дан сўнг мисра ичида кичик тўхтам (пауза) рўй беради, бу бевосита сўз билан рукннинг тенг келиши ҳисобига амалга ошади, бошқача айтганда, бармоқ вазнидаги туроқ сингари мисра ўртасида бўлиниш юз бериши оҳангнинг жозибали чиқишига олиб келади ва шу жиҳатидан у *ҳазаж* баҳрининг шу йўналишдаги вазнларини эслатади.

*Устозим эй Навоий / бахти бақо муборак,
Беш юз йил охирида/ кўрдинг вафо муборак².*

Бу давр шеърлятида *мужтасс* ҳам фаол қўлланилган баҳрлардан бўлиб, Ҳабибий, Собир Абдулла ва Чустийлар ўз ижодларида ушбу баҳр имкониятларидан самарали фойдаландилар ва ўз ғазалларида унинг 4 ўлчовини қўлладилар.

*Ўзим бу ердаю кўнглим бориб кўриб келадур,
Қошингда васлинг ила термулиб туриб келадир³*

Ёки:

*Дилингни босса ғубор, сенга дилрабо қарамас,
Кишилар, ойина гар бўлса бежило, қарамас⁴.*

Кузатилганидек, Ҳабибий ғазалларида *мужтасс* баҳри, асосан, ёрга муҳаббат ва садоқат тараннумига хизмат қилган бўлса, Чустий ушбу вазннинг ритмик имкониятларидан мавъиза мазмуни учун фойдаланди.

Бу гуруҳ баҳрларидан *мунсариҳ* ва *сарий* фақат Ҳабибий ғазалиётида истифода этилган бўлиб, шоир *мунсариҳи матвийи мақиуфда* 2 та, *сарийи мусаддаси матвийи мақиуфда* 1 та, *сарийи мусаддаси матвийи мавқуфда* 1 та ғазал битган.

Диссертациянинг навбатдаги боби «**Байтли шеър шакллари**нинг вазн хусусиятлари» деб номланиб, икки фаслни ўз ичига олади. Бобда мустазод, қасида ҳамда кичик лирик жанрларнинг вазн хусусиятларига тўхталиб ўтилган. «*Мустазод, қасидада вазн ва мазмун мутаносиблиги*» деб номланган дастлабки фаслда XX аср иккинчи ярми шеърлятида, жумладан, Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий, Эркин Воҳидов ижодида яратилган мустазод ва қасидаларда вазн ва мазмун уйғунлиги масаласи таҳлил қилинди. Маълумки, мустазод жанри туркий (ўзбек) адабиётда кенг тарқалган жанрлардан бири бўлиб, манбаларда унинг *ҳазажи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуфи мустазод* вазнида ёзилиши, лекин айрим пайтда вазн

¹ Воҳидов Э. Ишқ савдоси. Сайланма. Биринчи жилд. – Т.: «Шарқ» НМАК, 2000. – Б. 118.

² Ҳабибий. Девон. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. – Б. 180.

³ Ҳабибий. Юқоридаги асар. – Б. 93.

⁴ Чустий. Садоқат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – Б. 226.

талаби билан фаувлун рукни мафойлга ўзгариши мумкинлигини қайд этилади. XX аср иккинчи ярми шеърлятида, хусусан, Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий, Эркин Воҳидов ижодида яратилган мустазодлар ҳар икки вазнда, яъни *ҳазажи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуфи мустазод* (Собир Абдулла 2 та, Чустий 1та, Эркин Воҳидов 2 та) ҳамда *ҳазажи мусаммани ахраби макфуфи мақсури мустазод* (Ҳабибий 2 та, Собир Абдулла 1 та, Чустий 2 та) вазнларида яратилган.

Бу давр шеърлятида яратилган айрим мустазодларнинг қофияланиш тизими мумтоз мустазод қофияланишидан фарқ қилади. Хусусан, Эркин Воҳидов, Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий мустазодлари *а-а-а-а* тарзида қофияланган. Адабиётимиз тарихида бундай қофияланишдаги мустазодлар учрамайди.

*Умринг ўтадир, сен на хаёллар сурадирсан,
беғам юрадирсан?*

*Мақсад не, фароғат кўйига йўл бурадирсан,
кимга жўрадирсан?¹*

Шунингдек, Собир Абдулла девонида мустазоднинг бошқача хиллари ҳам мавжуд. Унинг «Сен бор – бу ҳаёт фахрланур сен ила эл шод» деб бошланувчи шеъри мумтоз мустазод қоидалари асосига қурилмаган. Унда тўлиқ мисралар биринчи ва тўртинчи қаторларда, ярим мисралар эса иккинчи ва учинчи қаторларда жойлашган. Мустазоднинг бу кўринишда яратилиши ўзбек мумтоз адабиёти учун ҳам янгилик ҳисобланади. Шеър қуйидагича бошланади:

*Сен бор – бу ҳаёт фахрланур сен ила эл шод,
эл бахтлигу озод,
юрт тинч ҳам обод.*

Ўргатдинг ўзинг бизга яшашни, улуг устод².

Бу каби қофияланишни биз Чархий мустазодларида ҳам кузатамиз³. Чустий эса мустазодни мухаммасга жорий қилиб, мухаммаси мустазод яратди. Унинг мустазоди барча мисралари ўзаро қофияланиши билан салафи Аҳмад Табибий мустазодидан фарқ қилади. Натижада, ҳар бир банднинг ўзида ўнта қофиядош сўз вужудга келган:

*Юр, келди қалам гулшани дўстингга зафар ёз,
душманга хатар ёз!*

*Дунё гулининг яфрозига нури саҳар ёз,
хоинга шарар ёз!*

*Богларда дарахт шохларига дурри-гуҳар ёз,
лаззатли самар ёз!*

*Олам қулогин саҳфасига тотли хабар ёз,
осмонга қадар ёз!*

*Ижод қутисин оч элинга шаҳду шакар ёз,
золимга заҳар ёз!⁴*

¹ Воҳидов Э. Танланган асарлар. – Т.: «SHARQ» НМАК, 2018. – Б. 405.

² Собир Абдулла. Девон. – Т.: Бадий адабиёт, 1965. – Б. 49.

³ Бу ҳақда қаранг: Чархий. Қиёлаб ўтди: шеърлар. – Т.: Akademnashr, 2010. – Б. 27.

⁴ Чустий. Садокат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – Б. 322.

Бу даврга келиб қасида жанрида ҳам айрим ўзгаришлар рўй берди, унинг мавзу доираси кенгайди. Агар мумтоз адабиётдаги қасидалар муайян бир шахсга, баъзида йил фаслларига бағишланиб (Навоий «Фусули арбаъ») ёзилса, бу даврга келиб «Ўзбегим», «Инсон», «Қўллар», «Тошкент», «Қуёш», «Юрак» деган қасидалар пайдо бўлди.

Туркий аруз имкониятларини ғазал жанри орқали бойитган Эркин Воҳидов қасидалар яратишда ҳам мумтоз анъаналарга ижодий ёндашди. Унинг энг шариф яратикқа бағишланган «Инсон» қасидаси, ўз даврининг миллий мадҳияси даражасига кўтарилган «Ўзбегим» қасидалари ушбу жанрнинг бетакрор намуналаридир. Мазкур қасидалар аруз тизимининг туркона вазни бўлмиш *рамали мусаммани маҳзуф* (рукнлари ва тақтиъи: *фоилотун фоилотун фоилотун фоилун* –V – –/–V – –/–V – –/–V –) ўлчовида яратилиши билан янада миллийлик касб этган.

Шоирнинг «Қўллар» қасидаси эса *ҳазажи мусаммани солим* (рукнлари ва тақтиъи: *мафойилун мафойилун мафойилун мафойилун* V – – – /V – – – /V – – – /V – – –) вазнида яратилиб, мавзусига кўра қасиданавислик тарихида янги ҳодиса ҳисобланади. Ушбу қасида учун танланган «бу қўллардир, бу қўллардир» радифи унинг *ҳазаждан* бошқа ўлчовда ёзила олмаслигини кўрсатади:

*Танигда камтарин аъзо/ Бу қўллардир, бу қўллардир,
Мудом меҳнат учун пайдо/ Бу қўллардир, бу қўллардир*¹.

Собир Абдулланинг «Девон»ига кирган «Тошкент қасидаси» ҳажман 34 байтдан иборат. Тузилишига кўра қасидаи мужаррада (чала қасида), мавзусига кўра эса мадҳ қасидадир. Шеър қуйидаги байт билан бошланади:

*Қадимий номи Шош – Тошкент,
Бўлибсен қайта ёш Тошкент*².

Келтирилган байт ҳазаж баҳрининг *ҳазажи мураббаъи мусаббаъ* (рукнлари ва тақтиъи: *мафойилун мафойилон* V – – –/V – – ~)да бўлиб, жуфт мисралари а-а, тоқ мисралари а-б тарзида қофияланган.

Чустийнинг «Юрак» қасидаси эса бешлик, яъни мухаммас шаклида яратилган. Биз манбаларимиз доирасида мумтоз адабиётимизда ушбу шаклда битилган қасидани учратмадик. Қасида ҳажман 10 банд, 50 мисрани ташкил қилади. Дастлабки банди қуйидагича:

*Бир юрак бордирки, мустаҳкам пўлат қўрғони бор,
Унда сақланган хазина бебаҳо виждони бор,
Ақлу ҳуш отлиқ салобатлиқ неча посбони бор,
Найзалар тешимас, ўқ ўтмас, ишқдан қалқони бор,
Унга васлин ваъда қилган меҳрибон жонони бор*³.

Қасида *рамали мусаммани мақсур* (рукнлари ва тақтиъи: *фоилотун фоилотун фоилотун фоилон* –V – –/–V – –/–V – –/–V ~) вазнида ёзилган бўлиб, унда Чустий юракнинг «мустаҳкам пўлат қўрғони, бебаҳо виждони, салобатлиқ неча посбони, ишқдан қалқони, меҳрибон жони бор»лигини таъкидлайди.

¹ Воҳидов Э. Танланган асарлар. – Т.: «SHARQ» НМАК, 2018. – Б. 397.

² Собир Абдулла. Девон. – Т.: Бадиий адабиёт, 1965. – Б. 272.

³ Чустий. Садокат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – Б. 290.

Бобнинг иккинчи фасли «*Кичик лирик жанрларнинг вазн хусусиятлари*» деб номланади. Бунда рубоий, туюқ, китъа, фард, луғз (чистон), таърих каби жанрларнинг ўлчов имкониятлари ўрганилди. XX аср иккинчи ярмида замонавий лирик жанрларда ижод қилиш билан бир қаторда мумтоз адабиёт жанрлари, хусусан, рубоий, туюқ ва бошқа жанрларда ижод қилиш ҳам давом этди. Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий, Эркин Воҳидовнинг рубоийлари ҳам мумтоз адабиёт анъаналарини, ҳам замонавий тўртликларни ўзида мужассам қилганлиги билан алоҳида ажралиб туради. Шундан келиб чиқиб, диссертацияда бу даврда яратилган рубоийларни шартли равишда 3 гуруҳга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланди:

1) анъанавий (мумтоз) рубоийлар; 2) дубайтийлар; 3) тўртликлар.

Анъанавий рубоийларга мумтоз рубоий анъаналарига хос бўлган вазнлар, яъни ҳазаж баҳрининг ахрам ва ахраб шажараси ўлчовларида ёзилган шеърлар киритилди. Маълум бўлдики, бундай рубоийлар фақат Собир Абдулла ижодида учрар экан. Шоир шеърлятида ахраб шажараси ўлчовларида 5 та рубоий бўлиб, улар шоирнинг тўрт жилдлик «Асарлар»ига киритилган¹. Собир Абдулланинг ушбу рубоийлари, асосан, дўстлик, вафо, ижод машаққати билан боғлиқ мавзулардадир. Жумладан, «Ул дўстки мени соғинару ёд айлар» рубоийсида дўстларнинг бир-бирини соғинганда йўқлаши, «гоҳи келиб шод айлаши», баъзан эса фақат манфаат юзасидан ҳамроҳ бўлиши айтилади:

Ул дўстки,/ мени соғи/нару ёд ай/лар,

– – V / V – – V / V – – –/ –

Соғинти/рару гоҳи/ келиб шод ай/лар.

– – V / V – – V / V – – –/ –

Ул баъзи/сининг дўстли/гидан ваҳмим/ кўп,

– – V / V – – V / V – – –/ ~

Гар тегма/са наф менда/н + анга, дод ай/лар².

– – V / V – – V / V – – –/ –

Таснифимиздаги 2-гуруҳ, яъни дубайтийларга ҳазаж баҳрининг ҳазаж мусаддаси маҳзуф ва ҳазаж мусаддаси мақсур ўлчовларида ёзилган шеърларни киритдик. Бундан Собир Абдулла ижодида 15 та, Чустийда 2 та дубайтий мавжудлиги аён бўлади. Чустийнинг «Кўнгил тилаги» девонига киритилган дубайтийларнинг бирини келтирамиз:

Сўзимнинг шоҳидидур ақли виждон,

Тириклар бор, улар гўёки бежон.

Ўликлар бор, тириклардан тирикроқ,

Бу хил одамни тарих дер чин инсон³.

Тўртликлар деб номланган 3-гуруҳ *рамал*, ҳазаж баҳрларида яратилган шеърларни ўз ичига олади. Бундай шеърлар Эркин Воҳидов (2 та), Собир Абдулла (2 та), Чустий (11 та) ижодида мавжуд. Жумладан, Эркин

¹ Собир Абдулланинг «Девон»ида 1-гуруҳга мансуб рубоийлар учрамагани учун биз куйидаги нашрга мурожаат қилдик. Қаранг: Собир Абдулла. Асарлар. 4 томлик. 2-том. – Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976, 175-б.

² Собир Абдулла. Юқоридаги асар. – Б.175.

³ Чустий. Кўнгил тилаги. – Т.: Фан, 1994. – Б. 225.

Воҳидовнинг тўртлиги ўзбек адабиётидаги тавзий (аллитерация) санъатининг гўзал намунасидир.

*Қаро қошинг, қалам қошинг, қийиқ қайрилма қошинг, қиз,
Қилур қатлимга қасд, қайраб – қилич қотил қарошинг, қиз.
Қафасда қалб қушин қийнаб қанот қоқмоққа қўймайсан,
Қараб қўйгил қиёким, қалбни қиздирсин қуёшинг қиз¹.*

XX аср иккинчи ярмида яратилган туюқларнинг вазн ва шакл хусусиятлари ўрганилиб, улар ҳам шартли равишда уч гуруҳга ажратилди:

1) рамал баҳри вазнида яратилган туюқлар; 2) тажнисга асосланган туюқлар; 3) бармоқ вазнида яратилган туюқлар.

Мазкур йўналишлар орасида *рамали мусаддаси маҳзуф (мақсур)* вазнида яратилган туюқлар етакчи бўлиб, Ҳабибий ижодида 40 та, Собир Абдуллада 9 та, Чустийда 4 та, шундай туюқ борлиги маълум бўлди. Тажнисга асосланган туюқлар эса Ҳабибий ижодида 24 та, Чустийда 12 тадир. Ҳабибийнинг

*Ош берур ким иш билан тўйдирса ер,
Ишламас ким, қайга борса дакки ер.
Ишлаган яйраб фаровонлик билан,
Яхши кийгай, яхши юргай, яхши ер²*

шеър мумтоз туюқ анъаналарига хос *рамали мусаддаси маҳзуф* (руқнлари ва тақтиъи: *фоилотун фоилотун фоилун –V – –\–V – –\–V –*) вазнида ёзилган ва *а-а-б-а* тарзида тажнисли қофияланган. Мазкур туюқда шоир «ўтмиш шоирларнинг кўзи тушмаган сўз ўйинларини қўллайди, омоним ва полисемик сўзлар топади»³. Келтирилган туюқда «ер» сўзи *замин, гап эшитиш, емоқ* каби маъноларни ифодалайди.

Чустийнинг «Ҳаётнома» ва «Садоқат гуллари» девонларида 30 га яқин, Эркин Воҳидовнинг «Ёшлик девони»да *рамали мусаммани маҳзуф* вазнида битилган битта қитъаси мавжуд. Шундан аруз тизими вазнларида ёзилгани жами 8 та, яъни 1 таси *рамали мусаддаси маҳзуф*, 1 таси *рамали мусаммани маҳзуф*, 3 таси *ҳазажи мусаддаси маҳзуф*, 4 таси *ҳазажи мусаммани солим*да битилган.

Ҳабибийнинг «Наврўзи олам» шеърый тўпламида жами 17 та фард учрайди, уларнинг 15 таси аруз тизимида ёзилган. Шоир ижодидаги фардларда *ҳазажи мусаддаси маҳзуф* вазни фаол ҳисобланади. Чустийнинг «Ҳаётнома» девонида «Давот ва қалам», «Қалам ва қоғоз», «Қуёш», «Чок машинаси», «Тухмат», «Мих» каби чистонлар ҳам мавжуд бўлиб, улар *ҳазаж* (4 та), *музориъ* (1 та), *мужтасс* (1 та) баҳри вазнларида ёзилган. Шоирнинг «Қуёш» чистони *музориъи мураббаъи ахрабда* яратилган бўлиб, ўзбек адабиётида ушбу ўлчовнинг ягона намунаси «Қисаси Рабғузий»даги Юсуф қисаси таркибида келтирилган. Эркин Воҳидовнинг чистони эса *рамали мусаммани маҳзуф*да яратилган. Диссертацияда ушбу жанрларнинг мазмун билан муносабати ҳам тадқиқ қилинган.

¹ Воҳидов Э. Ёшлик девони. – Т.: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1969. – Б. 139.

² Ҳабибий. Девон. – Т.: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. – Б. 461.

³ Орзибеков Р. Лирикада кичик жанрлар. – Т.: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б. 115.

Тадқиқотнинг учинчи боби «Бандли шеърларда аруз тизимининг ўрни» деб номланиб, икки фаслни ўз ичига олади. «Мусамматларнинг вазн хусусиятлари» номли дастлабки фаслда ХХ аср иккинчи ярми шеърлятида кенг қўлланилган мураббаъ, мухаммас, мусаддас, мусамман, муашшар каби мусаммат турларига тўхталиб ўтилди ва улар аруз тизимининг *рамал, ҳазаж, мутақориб, ражас, музориъ, мужтасс, хафиф* баҳри вазнларида яратилганлиги аниқланди.

ХХ аср иккинчи ярми шеърлятида мухаммас жанри кенг қўлланилган бўлиб, Эркин Воҳидов 10 та, Ҳабибий девони 64 та, Собир Абдулла 43 та, Чустий 107 та, Абдулла Орипов битта мухаммас яратдилар. Мухаммаснинг тахмис турида гўзал намуналар вужудга келди: ижодкорлар тахмис талабига кўра, ўзларидан олдин ёзилган ва тахмис учун асос бўлган ғазал вазнларидаги ўлчовларни қўллаб, мухаммас яратдилар.

Бу давр мухаммасларида марсия мавзусида ижод қилиш тамойили етакчилик қилганини кўриш мумкин. Собир Абдулла *ҳазажи мусаммани солимда (шоир Сайфий марсияси)*, Чустий эса ҳам *рамали мусаммани маҳзуф (марҳум Жўрахон Султоновга бағишланади)*, ҳам *ҳазажи мусаммани солим (Расул Қори Мамадалиевга бағишланади)* вазнида марсия-мухаммас яратиб, мухаммаснинг жанр имкониятларини кенгайтдилар.

Мусаддас жанри ҳам ўз тадрижий такомилга етди: Ҳабибийнинг 3 та, Собир Абдулланинг 4 та, Чустийнинг 22 та шеъри яратилди. Чустий «Ўқинг аъло, бўлинг дерман...» шеъри орқали мусаддасчиликка *ҳазажи мураббаъи солим* вазнини олиб кирди. Шоирнинг мазкур мусаддаси келажак авлодга мурожаат тарзида бўлиб, таълимий мазмунни ўзида акс эттиради. Мусаддасда ҳар банд охирида:

*Ўқиб аъло бўлинг дерман,
Етук, доно бўлинг дерман*

байти такрорланади, шу маънода ушбу мусаддасни *мутакаррир* мусаддас дейиш мумкин. Мусаддаснинг умумий ҳажми 9 банд, 54 мисрани ташкил этади¹.

Мусамман ва муашшар жанрлари Собир Абдулла ҳамда Чустий ижодида учрайди, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ҳабибий бу икки жанрда қалам тебратмаган. Чустий муашшари Нодиранинг «Фироқнома»си каби мутакаррир, яъни нақорат тарзида қофияланса, Собир Абдулланинг муашшарида дастлабки банд тўлиқ а-а-а-а-а-а-а-а шаклида қофияланади. Бу ҳам ўз навбатида шоирнинг маҳоратини кўрсатади. Чустий муашшари *мутақориби мусаммани маҳзуф*, Собир Абдулла муашшари эса *мутақориби мусаммани мақсурда* яратилган.

«Байт асосидаги бандли шеърларнинг ўлчов имкониятлари» деб номланган иккинчи фаслда маснавий, таркиббанд ва таржиъбандларнинг вазн хусусиятлари таҳлил қилинди. «Ушбу жанрлар таркибига кўра ҳам байт (ғазал асосидаги қофияланиш тизимини ўз ичига олганлиги ёки байтлардан иборат бўлганлиги учун) ҳам банд (таркибан давомийликни тақозо

¹ Мазкур мусаддасининг матни «Садоқат гуллари» девонида тўлиқ бўлмаганлиги сабабли, асл матндан фойдаландик.

килганлиги ва бандларни вужудга келтирганлиги учун)га асосланган шеър шакллари ҳисобланади»¹.

Бу давр шеъриятида маснавий жанри фаол қўлланилган. Ҳабибий 12 та, Собир Абдулла 3 та, Чустий 7 та маснавий яратган. Чустийнинг *рамали мусаддаси маҳзуф* вазнида ёзилган «Мактубга жавоб» маснавийси қуйидаги байт билан бошланади:

*Мужда келди менга дўстимдан саҳар,
Кўп хабарлардан мароқли мўтабар*².

Шунингдек, «Индамаслар олами», «Бадгумон» маснавийлари ҳам мазкур вазнда битилган. Шоир ижодида *рамали мусаддаси маҳзуф* вазнида яратилган маснавийлар анъанавий мумтоз маснавийларга хос а-а, б-б, д-д ... тарзида қофияланган. Аслида, мумтоз адабиётда маснавийни ушбу вазнда битиш анъанаси Жалолиддин Румийдан бошланади. Унинг «Маснавийи маънавий»си мазкур ўлчовда битилган³.

XX аср иккинчи ярми шеъриятида таржиъбанд ҳам муваффақият билан қўлланилган бўлиб, Ҳабибий ижодида иккита, Собир Абдуллада ва Чустийда биттадан таржиъбанд учрайди. Ҳабибий таржиъбандлари аруз тизимининг *рамал* ҳамда *ҳазаж* баҳри ўлчовларида ёзилган. У.Тўйчиев «Ҳабибий таржиъбандларида лирик рух, халқ тили лексикаси доим шоир эътиборида туради; лирик қаҳрамон ва лирик персонаж бу жанрда ҳам шоир ғоявий-бадиий юмушини бирга адо этади⁴, – деб эътироф этади.

Алишер Навоийнинг «Ғаройиб ус-сиғар» девонида риндона мазмундаги машҳур таржиъбанд мавжуд. «Унда ўзлигини ва шу орқали Аллоҳни излаётган, дунё тартиботини, ундаги сиру синоатларни англашга интилаётган солиқнинг руҳияти акс эттирилган⁵. Мазкур таржиъбанд қуйидаги байт билан бошланади:

*Кетур соқий, ул майки, субҳи аласт,
Анинг нашъасидин кўнгул эрди маст*⁶.

Чустий ўзининг «Ҳаётнома» девонида «Боқийнома»сини шу шеър таъсирида ва Алишер Навоий «Соқийнома»сига жавоб тариқасида ёзганлигини таъкидлайди ҳамда эпиграф сифатида восила байтни келтиради.

*Харобат аро кирдим ошуфтаҳол,
Май истарга илгимда синган сафол*⁷.

Бу ўринда Чустий шеър шаклига эмас, балки «соқий» билан бошлангани учун унинг мазмунига эътибор берган бўлса керак. Аслида, Алишер Навоийнинг шеъри соқийнома эмас, балки таржиъбанддир ва у «Ғаройиб ус-сиғар» девонида мусаддасдан кейин келади. Мутақориб баҳрининг *мутақориб* *мусаммани маҳзуф* (рукнлари ва тақтиъи: фаувлун фаувлун фаувлун фаал V – – /V – – /V – – /V –) вазнидаги ушбу таржиъбанд

¹ Yusupova D. Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetika asoslari. TA'LIM-MEDIA. – Т.: 2019. – В 147.

² Чустий. Кўнгил тилаги. – Т.: Фан, 1994. – Б. 126.

³ Бобир Захириддин. Мухтасар / Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. – Т.: Фан, 1971. – Б. 135.

⁴ Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. 2-жилд. Лирика. – Т.: Фан, 1992. – Б. 202.

⁵ Юсупова Д. Ўзбек мумтоз ва миллий уйғониш адабиёти (Алишер Навоий даври). – Т.: TAMADDUN, 2016. – Б. 59.

⁶ Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар. ТАТ. 10 жилдлик. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 361.

⁷ Чустий. Ҳаётнома. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – Б. 333.

*Гўзал тонг эди, келди қутлуг нидо,
Нидо соҳиби мисли йўқ хушнаво¹*

мисралари билан бошланиб, ҳажман 13 банд (бандлар 6–8 байтли), 85 байтни ташкил қилади. Мазкур таржиъбанд том маънода Алишер Навоий ижодидан илҳомланиб ёзилган гўзал намуналардан биридир дейишга имкон беради. Шеърда Чустий Алишер Навоийни «ғазал мулкининг қуёши» деб, унинг «Хамса»сини «бешта дарё»га қиёслайди.

Бу давр шеърлятида Чустийнинг «То абад дунёда қол» шеъри таркиббанд жанрига мисол бўла олади. Мазкур таркиббанд «Кўнгил тилаги» девонидан ўрин олган. Таҳририят девонда таркиббанднинг баъзи сатрлари тушиб қолганлигини таъкидлайди. Шу сабабли биз Чустийнинг қариндоши Фароғатхон Хўжаева такдим қилган қўлёзмадан фойдаландик. Таркиббанд матни Чустийнинг бошқа девонларида бўлмаганлиги учун шеър вазнини аниқлашда асл матнга таянилади. Шеър қуйидаги байт билан бошланади:

*Ҳар кун ой ишқила уйгонди қуёш,
Ўз кўзидан ойни қизгонди қуёш.*

Банднинг матлаъси *рамали мусаддаси мақсур* (рукнлари ва тақтиъи *фоилотун фоилотун фоилон*: –V – –\–V – –\–V –(~) ўлчовида ёзилган бўлиб, а-а, б-а, в-а -а, д-а, а-а тарзида алоҳида қофияланган. Таркиббанднинг 1-банди 6 байт, 2-банди 7 байт, 3- ва 4-банди эса 5 байтдан иборат. Жами 36 мисра. Муаллиф шеърда қуёш ва ой рамзларидан фойдаланган ҳолда ишқ-муҳаббатни қуйлайди. Қуёш чиқиши, ой ботиши каби табиат ҳодисалари тасвирини таркиббандга сюжет сифатида олиб киради. Ушбу таркиббанд ошиқона мавзуда бўлиб, мумтоз адабиётдаги анъанавий таркиббандлардан фарқ қилиши кўринади.

ХУЛОСА

XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятида аруз тизимини Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов ижоди мисолида тадқиқ қилиш асносида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Аруз илми шеърлятдаги ҳар бир лирик жанрда муайян ўлчов имкониятлари мавжудлигини, ижодкор ўз ғоялари учун жанр танлар экан, унга шу жанрнинг вазн имкониятларидан келиб чиқиб ёндашиши зарурлигини тақозо этади. Шу маънода ғазал, китъа, фард, чистон каби жанрлар аруз тизимининг исталган вазнида ёзилгани ҳолда, туюқ, рубоий, мустазод жанрлари ўз махсус вазнларига эга; қасида, маснавий эса ўз табиати ва мавзу кўламига кўра бир неча вазнлар доирасидагина яратилади.

2. XX аср иккинчи ярми ўзбек шеърлятида анъанавий бармоқ тизимида шеърлар битилиши билан бир қаторда мумтоз анъаналар асосида ижод қилиш тамойили ҳам давом этди. Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий, Эркин Воҳидов, Абдулла Ориповлар ўз асарларида аруз тизимини муваффақият билан қўллаб, мумтоз лирик жанрлар: ғазал, мустазод, рубоий, туюқ, қасида,

¹ Чустий. Ҳаётнома. – Т.: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – Б. 333.

мусамматлардан моҳирлик билан фойдаландилар, арузнинг янги вазнларини туркий шеъриятга олиб кирдилар.

3. Агар Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий ғазалиётида шаклий нуқтаи назардан мумтоз аруз анъаналари давом этган бўлса, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов ўз ғазаллари билан туркий аруз имкониятларини кенгайтирдилар. Ушбу шоирлар томонидан бармоқ шеър тизимига хос туроқ ва сўз мутаносиблиги тамойилининг аруз тизимига олиб кирилиши арузнинг замонавий шеъриятда мустаҳкам ўрин олиши ва анъанавийлик касб этиши учун асос бўлди.

4. Давр шоирлари лирик турнинг ўн етти жанри (ғазал, мустазод, қасида, рубоий, туюқ, қитъа, фард, чистон, таърих, мураббаъ, мухаммас, мусаддас, мусамман, муашшар, маснавий, таркиббанд, таржиъбанд)да қалам тебратдилар, ушбу жанрлар аруз тизимининг ўн бир баҳри: *рамал, ҳазаж, ражас, мутақориб, мутадорик, комил, музориъ, мужтасс, мунсарих, сариъ, хафиф*да яратилди. Шулардан Ҳабибий ижодида 12 жанр, 11 баҳр, 48 вазн; Чустий ижодида 15 жанр, 7 баҳр, 29 вазн; Собир Абдулла шеъриятида 12 жанр, 7 баҳр, 28 вазн; Эркин Воҳидов ижодида 7 жанр, 3 баҳр, 11 вазн; Абдулла Орипов ижодида эса 2 жанр, 2 баҳр, 4 вазн истифода этилди.

5. Бу давр ғазалиётида *рамал* баҳри вазнлари етакчилик қилди. Шоирлар рамалнинг 10 вазнини қўллаб, унинг оҳанг имкониятларидан моҳирлик билан фойдаландилар ва туркий тил имкониятларини намоён қилдилар. Мумтоз адабиётнинг мураккаб вазнларидан ҳисобланувчи ва куйга тушмайди деб қаралувчи рамали мусаммани машкулда оҳанг жиҳатидан бетакрор ғазаллар яратдилар.

6. XX аср иккинчи ярми шоирлари аруз тизимидан фойдаланишда мумтоз ижодкорлардан таъсирланиш билан бирга туркий арузни янги вазнлар билан бойитдилар. Ҳабибий туркий (ўзбек) шеъриятда ўзидан олдин қўлланилмаган *ражаси мусаддаси солим, мутадорики мусаммани музол, мутақориби мусаммани аслами мусаббағни*, Собир Абдулла эса *ҳазажи мусаммани аштари мусаббағ* вазнларини туркий шеъриятга олиб кириб, илк бор ғазал битди. Мумтоз ғазалиётимизда фақат Увайсий ижодида қўлланилган рубоий вазнларида, араб шеъриятига хос бўлган ва айрим шоирлар шеъриятидагина истифода этилган *комил* баҳрида ғазал битилиши Ҳабибий бадий маҳоратининг яна бир қиррасини кўрсатувчи омиллардандир.

7. XX аср иккинчи ярми ғазалиётида *мухалиф ул-аркон* баҳрларидан *музориъ, мужтасс, мунсарих, сариъ, хафиф* сингари баҳрлар ҳам муваффақият билан қўлланилди. Собир Абдулла, Чустий, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов шеъриятдан фарқ қилиб, Ҳабибий ушбу баҳрларнинг барчасида қалам тебратди.

8. Бу даврда мустазод жанри ўзининг бадий такомиллига эришди. Собир Абдулла мустазоддаги тўлиқ мисраларни биринчи ва тўртинчи, ярим мисралар эса иккинчи ва учинчи қаторларга жойлаштирди ва мустазодни шаклий жиҳатидан бойитди. Чустий мустазодни мухаммасга жорий қилиб, мухаммаси мустазод яратди ва Табибий анъаналарини янги босқичга

кўтарди. Унинг бу турдаги мустазоди барча мисраларнинг ўзаро қофияланиши билан Табибий мустазодидан фарқ қилди.

9. Қасида жанрининг истифодаси ҳам муваффақият билан давом этди. Собир Абдулла *ҳазажи мураббаъи мусаббаъ* вазнини қасидачиликка олиб кирди. «Тошкент қасидаси»да қўлланилган ушбу вазндан туркий шеъриятда аввал фойдаланилмаган эди. Чустий эса *ҳазажи мураббаъ солим* вазнида мусаддас ёзди.

10. Бу давр шеъриятида рубоий жанри 3 хил йўналишда: анъанавий (мумтоз) рубоийлар, дубайтийлар, тўртликлар шаклида истифода этилди. Анъанавий рубоийлар ҳазаж баҳрининг *ахраб* ва *ахрам* шажарасида битилган бўлса, дубайтийлар ҳазажнинг *ҳазажи мусаддаси маҳзуф (мақсур)* вазнларида яратилди. Тўртликларда рамал баҳрининг *рамали мусаддаси маҳзуф (мақсур)* вазни етакчилик қилганлигини кузатиш мумкин. Қитъа, фард, чистон ва таърихлар, асосан, аруз тизимининг рамал, ҳазаж, музориъ ва мужтасс баҳрларида ёзилди.

11. Мусамматнинг мураббаъ, мухаммас, мусаддас, мусамман, муашшар каби турлари истифода этилди. Улар орасида мухаммаснинг тазмин кўриниши – тахмислар ҳам яратилган бўлиб, уларнинг аксарияти Лутфий, Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур, Нодира, Муқимий, Фурқат ғазалларига боғланди. Ўз навбатида ўзаро тазмин боғлаш тамойили ҳам вужудга келиб, Ҳабибий Собир Абдулланинг икки ғазалини бешлантирди. Мусамматлар аруз тизимининг *рамал, ҳазаж, мутақориб, ражаз, музориъ, мужтасс, хафиф* баҳри вазнларида яратилди.

12. Маснавий, таржиъбанд, таркиббанд сингари бандли шеър шакллари ҳам муваффақият билан қўлланилиб, уларда *рамал, ҳазаж, мутақориб, хафиф, сарий* баҳрлари истифода этилди.

13. Поэтик шакллар учун танланган радиф ва қофиялар вазнини вужудга келтиришда муҳим роль ўйнади. Лирик жанрларда қўлланилган чўзиқ «о» унлили мурдаф қофия оҳангнинг таъсирли чиқишини таъминлаган бўлса, радифнинг асосий вазифаси ижодкорнинг ғоявий нияти ва мақсадини таъкидлаш ҳамда китобхонга чуқурроқ етказиб беришга қаратилганлиги билан белгиланиши шеърдаги мазмун такомили учун хизмат қилди.

Хулоса қилиб айтганда, XX аср иккинчи ярми шеъриятида аруз тизими мумтоз поэтик шаклларнинг асосий вазни сифатида муваффақиятли суръатда давом этди. Ғазал етакчилик қилувчи байтли шеър шакллари, мусамматлар, байт асосидаги бандли шеърларни ўз ичига олувчи девонлар тартиб берилди. Ҳабибий, Чустий, Собир Абдулла, Эркин Воҳидов, Абдулла Ориповнинг шеърлари ғазал тараққиётида янги босқични бошлаб берди. Аруз тизими турфа мавзулар ва ҳикмат тараннуми учун хизмат қилди. Мухаммас жанри ўзининг бадиий такомилига етиб, мухаммас-қасида, мухаммас-марсия каби поэтик шакллар ривожланди, мухаммас-мустазоднинг янгича кўринишлари вужудга келди. Ўзбек арузи янги вазнлар билан бойиди.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 AT TASHKENT STATE UNIVERSITY OF THE
UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF THE UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE**

RAKHMONOVA SHAKHNOZA MUKHITDINOVNA

**THE PLACE OF ARUZ IN THE IMPROVEMENT OF POETIC FORM
AND CONTENT IN POETRY OF THE SECOND HALF OF THE
TWENTIETH CENTURY**

10.00.02 – Uzbek literature

ABSTRACT

of doctor of philosophy (PhD) on philological sciences

Tashkent – 2020

The theme doctor of philosophy (PhD) thesis was registered by the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under №B2020.1.PhD/Fil958

The doctoral thesis was written at Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The abstract of the thesis in three languages (Uzbek, English, Russian (summary)) is logged on web-sites of the Scientific Council (www. navoiy-uni.uz.) and the information-educational portal «ZiyoNet» (www.ziynet.uz).

Scientific advisor: **Yusupova Dilnavoz Rakhmonovna**
Doctor of Philological sciences

Official opponents: **Tukhliev Boqijon**
Doctor of Philological sciences, professor

Yakubov Islamjan Akhmedjanovich
Doctor of Philological sciences, Associate professor

Leading organization: **State Museum of Literature named after Alisher Navoi**

The defense of the dissertation will be held on July «24» 2020, at 13⁰⁰ at the meeting of the Scientific Council DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 at Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi (Address: 103, Yusuf Hos Hojib Str., Yakkasaroy district, Tashkent, 100100. Tel: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz) (0-371) 2811022; e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.)

The doctoral dissertation is available in the Information Resource Center of Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi registered under №. _____ (Address: 103, Yusuf Hos Hojib Str., Yakkasaroy district, Tashkent, 100100. Tel: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

The abstract of the dissertation was distributed on July «16», 2020.
(Digital Registry note № 9 as of July «16», 2020).

Sh. S. Sirojiddinov
Chairman of the Scientific Council
awarding Scientific degrees, Doctor of
Philological Sciences, rofessor

K.U.Pardayev
Scientific Secretary of Scientific
Council on awarding scientific degrees,
doktor of Philological Sciences

B.N.Karimov
Chairman of the Scientific Seminar at
the Scientific Council on awarding
scientific degrees, Doctor of
Philological Sciences

INTRODUCTION (the abstract of the (PhD) dissertation)

Topicality and necessity of the thesis. An important direction in world poetry is the research of poetic elements related to the formal features of works of art, poem construction, composition, verse, band, meter, rhyme, means of artistic expression. The analysis of works of art created in the Arooz system, the research of their poetic prosody's in poetic forms and prosody, the research of other formal elements of the poetic text on the basis of world experience: rhyme, rhythm, the relationship with the visual means, are important factors in the development of literature.

In world literature, significant work has been done on the issues of classical poetics, in particular, the system of arooz and its evolutionary development, the system of arooz in Eastern classical poetry, the harmony of content and rhythm in certain works. In particular, the theoretical units such as arooz units: juzv, rukn, bahr, prosody, taqti, arooz circles, prosody indicators specific features, classification; special attention is paid to the analysis of the system of rhyme in works of art, their role in the composition of poetry, the relationship with the text. However, the role of the system of arooz in the development of poetic form in Uzbek poetry of the twentieth century, the research of issues related to the prosody characteristics of lyrical genres, their degree of influence on classical traditions and content remains one of the urgent tasks of modern science of arooz.

While identifying the main factors of the country's strategic development in Uzbekistan, the research of historical, cultural, literary and artistic works, including poetry in-depth and comprehensively analysis of ideas about our national and cultural heritage is of great importance for the spiritual development of the younger generation. Any reform in society is reflected, first of all, in fiction and culture, because «a focus on literature art and culture is first of all, attention to our people, attention to our future»¹. Ghazal, mustazad, qasida, rubai, tuyuq, chiston and fards are the product of the artistic thinking of our people, and these examples of creativity, created in the system of arooz, have their own stages of development in the organization of the scope and art of our literature. In this regard, the system of arooz plays a special role in the Uzbek poetry of the second half of the XX century. Indeed, the peculiarities of the arooz system are manifested in their interaction with elements such as rhythm and content, rhyme, prosody and usage of radif. To this end, this research is based on sources in the Uzbek literature of the second half of the twentieth century (works by Habibi, Sabir Abdulla, Chusti, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov) to research the peculiarities of the system of arooz, to compare them with the classical system of arooz, to determine the leading meters. The fact that the dissertation is devoted to the solution of a topical scientific problem also confirms that it focuses on the research of its place in the disclosure of the content of the work.

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 13, 2016 No PF-4797 «On the organization of the Alisher Navoi Tashkent State University of

---

¹ Mirziyoyev Sh.M. The development of literature, art and culture – is a cornerstone in development of the spiritual world of our nation. Khalq suzi. – T., August 4, 2017.

Uzbek Language and Literature», April 20, 2017 No PP-2909 «On measures to further develop the higher education system» PF-4947 of February 7, 2017 «On the Action Strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan», September 13, 2017 «About the complex program measures to develop the system of publishing and distribution of book products, increase and promote the culture of reading and reading», October 21, 2019 No PF-5850 «On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language» and the decree «On measures program and regulations, Literature and art meeting with representatives of the creative literates», the foundation of strong growth, the development of culture - the spiritual world «and his speech at the 72 th Session of the UN General Assembly and the activities of other normative-legal documents specified in the performance of tasks this dissertation the research serves to a certain extent.

Relevant research priority areas of science and developing technology of the Republic. This the research was carried out in accordance with the priority of the development of science and technology of the republic I. «Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and democratic state».

Problem development status. The research of the prosody features of a particular poet's work or the poetry of the period has been an important issue in Muslim Eastern poetics since the Middle Ages. In classical poetics, in particular in the treatises on the science of arooz, the prosody characteristics of the poems of those creators have been studied in a certain way by classical arooz scholars by quoting the poems of their predecessors or contemporaries. Sources on Turkic Science of arooz: «Funun ul-baloga», «Mezon ul-avzon», «Arooz treatise» along with many Turkic poets, the poems of Persian poets was also analyzed in terms of meter.¹ According to Alisher Navoi's «Mezon ul-Avzon», Hussein Boykaro compiled Amir Khusraw Dehlavi's 18,000-stanza ghazals into a collection and instructed scholars to determine their meter. Many of Khusrav Dehlavi's poems were in complex prosody and meters, and even some poets were unable to identify them. At the behest of Hussein Bayqara, the scholars wrote the prosody of this poem on each of Khusrav Dehlavi's poems. After that, it became customary to record the prosody of each poem tuyuq composing the poetry divan².

In the scientific the researches of such scientists as D.Frolov, I.Stebleva, N.Chaliso va, B.Sirus, R.Musulmonkulov, U.Toirov, S.Solihov, H.Kurbatov, H.Usmanov, M.Bakirov, A.Jafar, Z.Akhmetov, K.Risaliyev, A.Bekmuradov, Sh.Shomuhamedov, E.Talabov, M.Ziyovuddinova, G.Tuychieva, Z.Ishik (Zehra Ishik) theoretical views on the Arabic, Persian-Tajik, Turkmen, Tatar, Kyrgyz, Azerbaijani arooz are reflected³, A.Sa'diy, A.Fitrat, I.Sulton, S.Mirzaev,

---

¹Шайх Ахмад ибн Худойдод Тарозий. Фунун ул-балога. Нашрга тайёрловчи А.Ҳайитметов. – Тошкент: Хазина, 1996; Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. МАТ. 20 томлик. 16-жилд. – Т.: Фан, 2000; Бобир Захириддин. Мухтасар / Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. – Т.: Фан, 1971.

²Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. МАТ. 20 жилдлик. 16-жилд. – Т.: Фан, 2000. – Б. 535.

³Фролов Д.В. Классический арабский стих. История и теория аруда. – М.: Наука. 1991. – С. 359; Стеблева И.В. Поэтика древнетюркской литературы и её трансформация в ранний классический период. – М.: Наука. 1976. –С. 213; Стеблева И.В. Ритм и смысл в классической тюркоязычной поэзии. – М.: Наука. 1993; Чалисова Н.Ю. Ватват

U.Tuychiev, A.Rustamov, A.Hojiahmedov, S.Hasanov, H.Boltaboev, A.A'zamov, M.Olimov, H.Shodmonov, D.Yusupova, D.Zohidova, V.Kadyrov, L.Sharipova's the researches cover various aspects of the Uzbek arooz¹. Poems related to poetics are also mentioned in the the research of B.Tukhliev, N.Jumakhoja, Sh.Sirojiddinov, N.Jabborov, I.Adizova, I.Yakubov, O.Juraboev devoted to the analysis of works of classical poets and creators who continued their traditions.²

и его трактат «Сады волшебства в тонкостях поэзии» / Ватват Р. Сады волшебства. – Москва: Наука. 1985. – С. 327; Сирус Б. Арузи точики. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1963. – С. 288; Мусульманкулов Р.М. Персидско-таджикская классическая поэтика (VII–XV вв.). – М.: Наука. 1989. – С. 240; Тоиров У. Фарханги истилоҳоти арузи аҷам. – Душанбе: Маориф, 1991. – С. 560; Тоиров У. Становление и развитие аруза в теории и практике персидско-таджикской поэзии. Автор. дисс. доктора филол. наук. – Душанбе. 1997; Солихов С. Аруз ва омузиши он. – Душанбе, 2005; Курбатов Х.Р. Метрика «аруз» в татарском стихосложении // Советская тюркология. 1973. № 6. – С. 83-90; Усманов Х.У. Тюркский стих в средние века. КГУ. – Казань: 1987. – С. 144; Бакиров М.Х. Закономерности тюркского и татарского стихосложения в свете экспериментальных исследований. Автор. дисс. канд. филол. наук. – Казань. 1972. – С. 75; Джафар Акрем. Особенности азербайджанской поэтической метрики аруза. – Москва: Наука, 1960. – С. 144; Ахметов З.А. Казахское стихосложение. – Алма-Ата: Наука, 1964. – С. 460; Рысалиев К. Киргизское стихосложение. – Фрунзе: 1965. – С. 140; Шомухамедов Ш.М. Форс-гожик арузи. – Т.: ТошДУ, 1970; Талабов Э. Араб арузи. – Т.: ТошДУ, 1977; Талабов Э. Араб шеърятита аруз тизими. Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Т., 2004; Зиявиддинова М. Поэтика в «Мафатих ул-улум» Абу Абдаллаха ал-Хорезми. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Т., 1990; Зиёвуддинова М. Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмийнинг «Мафотиҳ ал-улум» асарита поэтика. – Т.: ТошДШИ, 2001; Тўйчиева Г. Форс арузи рисолалари. – Тошкент, 2008. – Б.78–79; Zehra Işık. Özbek Şairi Mevlâna Habibiy'nin «Divan» Adli Eserinde Bulunan Gazeller Üzerine Tematik Bir Değerlendirme // Folklor Akademi Dergisi. 2019 Cilt: 2Sayı: 2. – S. 238-271.Zehra Işık. Özbek Şairi Habibiy'nin Divan'ında Türkiye Türkçesi İle Ortaklaşan Ve Farklılaşan Bazı Sözcükler Üzerine // I. Uluslararası Türk dili ve edebiyati öğrenci sempozyumu (OTUDES) bildiri kitabı. 1 cild. Dil ve folklore. Ordu. Aralık. 2017. – S. 403-414.

¹Саъдий А. Амалӣ ва назарӣ адабиёт дарслари. – Т., 1925; Фитрат. Аруз ҳақида / Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. – Т.: Ўқитувчи, 1997; Султонов И. Навоийнинг «Мезон ул-авзонӣ» ва унинг критик тексти. Филол. фан. номз. ... дисс. – Т., 1947; Мирзаев С. Навоӣ арузи. Филол. фан. номз. ... дисс. – Т., 1948; Тўйчиев У. Ўзбек шеър системалари. – Т.: Фан, 1981; Тўйчиев У. Ўзбек поэзиясида аруз системаси. – Т.: Фан, 1985; Тўйчиев У. Система аруза в узбекской поэзии. Дис. ... докт. филол. наук. – Т., 1987; Рустамов А. Аруз ҳақида суҳбатлар. Фан. – Т.: 1972. – Б. 56; Ҳоҷиаҳмедов А. Аруз назарияси асослари. – Т.: 1982; Ҳоҷиаҳмедов А. Ўзбек арузи луғати. – Т.: Шарқ, 1998; Ҳоҷиаҳмедов А. Навоӣ арузи нафосати. – Т.: Фан, 2006; Ҳасанов С. Бобурнинг «Аруз рисоласи». Филол. фан. номз. дисс. – Т., 1972; Ҳасанов С. Бобурнинг «Аруз рисоласи» асари. – Т.: Фан, 1981; Болтабоев Ҳ. «Рисолаи аруз» ва аруз ҳақида / Мумтоз сўз кадри. – Т.: Адабиёт ва санъат, 2004; Болтабоев Ҳ. Шарқ мумтоз поэтикаси. Манба ва талқинлар. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006; Аъзамов А. Аруз. – Т.: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2006; Олимов М. Рисолаи аруз. – Т.: Ёзувчи, 2002; Shodmonov N. Aruz vazni asoslari. – Qarshi: Nasaf, 2012; Юсупова Д. Алишер Навоӣ «Ҳамса»сида мазмун ва ритмининг бадий уйғунлиги. Филол.фан.номз. дисс. – Т., 2008. – Б. 124; Yusupova D. Aruz alifbosi. Akademnashr. – Т.: 2015. – В. 136; Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetika asoslari. TA'LIM-MEDIA. – Т.: 2019. – В. 184; Зоҳидова Д. Аруз сабоқлари. – Т.: MUMTOZ SO'Z, 2016; Қодиров В. Ҳозирги замон ўзбек ғазаллари поэтикасининг айрим хусусиятлари. Филол. фан. номз. дис. – Т.: 1993. – Б. 129; Қодиров В. Умумтаълим мактабларида ўзбек мумтоз адабиёти намуналарини ўқитишнинг илмий-методик асослари. Пед. фан. докт. (DSc) дис. – Н., 2019. – Б. 270; Шарипова Л. Асл рукнлар // Тил ва адабиёт таълими. 2013, №3. – Б. 31-32; Шарипова Л. XX асрнинг иккинчи ярми ўзбек шеърятита бадий тараққиётита фольклор. Филол. фан. докт. (DSc) дис. автореф. – Т.: 2019. – Б. 73.

²Тухлиев Б.Вопросы поэтики «Кутадгу билиг» Юсуфа Хас Хаджиба. – Т., 2004; Тўхлиев Б. Навоӣ ғазаллари. – Т.: Bayoz, 2014. – Б. 260; Тўхлиев Б. Ғазал ва уни таҳлил қилиш методикаси / ALISHER NAVOIY VA XXI ASR (xalqaro ilmiy-nazariyanjuman materiallari). – Т.: MASHHUR-PRESS, 2019. – Б. 339-242; Жумаҳўжа Н. Навоӣ ғазалиёти талқинлари. – Т.: O'zbekiston, 2018. – Б. 384; Талқинларда шоирона шуур ва илмий тафаккур // Олтин битиклар. 2019, №2. – Б. 19-24; Жумаҳўжа Н., Адизова И. Сўздан бақолирок ёдгор йўқдур. – Т.: O'zbekiston, 1995. – Б. 151; Сирождидинов Ш. Эркин Воҳидов ижодида ғазал / Эркин Воҳидов ижодини маънавий ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамияти (Ёш тилшунос ва адабиётшуносларнинг аънавий республика илмий-амалӣ анжумани материаллари). – Т.: Навоӣ, 2017. – Б. 3-6; Жабборов Н. Замон. Мезон. Шеърят. – Т.: Фафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 2005. – Б. 304; Жабборов Н. Миллий руҳнинг бетакрор ифодаси / Эркин Воҳидов ижодини маънавий ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамияти (Ёш тилшунос ва адабиётшуносларнинг аънавий республика илмий-амалӣ анжумани материаллари). – Т.: Навоӣ, 2017. – Б. 70-76; Адизова И. Сўзимни ўқиб англайсен ўзимни. – Т.: Фафур Ғулум номидаги НМИУ, 2008. – Б. 168; Адизова И. Увайсий ижодида жанрлар тақомили. – Т.: Muharrir, 2011. – Б. 6; Ёқубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. Филол. фан. докт. (DSc) дис. автореф. – Т.: 2018. – Б. 71; Жўрабоев О. Аруз масаласи ва шеър матни / Матнинг матности сирлари. TAMADDUN. – Т.: 2017. – Б. 200; Жўрабоев О. Мумтоз адабиётита муғаннийнома. TAMADDUN. – Т.: 2016. – Б. 40.

In Russian and European literature, a number of issues related to poetry, in particular, poetic form, poetic speech, rhythm, meter, rhyme, have been studied in the field of historical poetics¹.

However, a scientific analysis of the Uzbek arooz system in the second half of the twentieth century has not yet been carried out in the research of the arooz and the determination of the historical development of its theory. It is during this period that the problem of the development of arooz studies has not been fundamentally studied as a whole, which requires its research as an independent scientific object.

This dissertation differs from previous studies in that it examines the system of arooz in twentieth-century poetry on the example of the poetry divans and selected works of the artists of that period.

Relevance of the dissertation research with the plans of the scientific-research works of the higher educational or scientific research institutions where the dissertation has been conducted. The dissertation includes perspective plans of the department of «History of Uzbek literature and folklore» of Tashkent State University of Uzbek language and literature named after Alisher Navoi and the study «Actual problems of studying the history and folklore of Uzbek literature».

The aim of the research work is the exploration of the Uzbek poetry in the second half of the twentieth century from position of the poetic form of the system developed by Habibi, Sabir Abdullah, Chusti, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov; to research the relationship of meters with content in the offices of artists; prosody characteristics of stanza poem forms, content harmony; prosody and measurement levels of minor lyrical genres; to cover issues related to the use of genre opportunities in busy poems.

The tasks of the research work:

Identification and classification of lyrical genres in the Uzbek language of the second half of the XX century;

to research the muttafiq ul-arkon and mukhtalif ul-arkon prosody used in the ghazals of this period at the level of meters, to describe their specific features and relationship with the content;

to research the prosody properties of stanza poem forms, to research their meter, subject relationship, and to research the genre nature of small lyrical genres: rubai, tuyuq, qita, fard, chiston, and ta'rikh in relation to prosody;

substantiation of the measurement possibilities and genre relations of the musammat in later periods;

to reveal and analyze the reasons for the compatibility of stanza-based verses with masnavi, structure and form.

The object of the research work includes poems by Habibi, Sabir Abdulla, Chusti, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov. The works of other poets of this period were also addressed.

---

¹Шенгели Г. Техника стиха. – М.: Гослитиздат, 1960; Шервинский С. Ритм и смысл. – М.: Наука, 1961; Жирмунский В. Введение в метрику. Теория стиха. – Л.: Советский писатель, 1975; Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. Избр. труды. – М.: Наука, 1979; Веселовский А. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989.

The subject of the research work is a comparative research of the prosody and content of genres in Uzbek poetry in the second half of the twentieth century.

Methods of the research. Comparative-historical, systematic, descriptive and statistical methods were used in the the research process.

Scientific novelty of the research work are as follows:

The system of arooz in Uzbek poetry of the second half of the XX century is based on examples that poets of the period wrote in 17 genres of classical lyrical type, 11 arooz system;

poets tent to reproduce classical system used by Lutfi, Alisher Navoi, Babur, Nadira, Mukimi, as well as their works of classical literature has seen some unusual meter such as: rajazi musaddasi solim, hazaji musammani ashtari musabbag, hazaji murabba'i solim, hazaji murabba'i musabbag, mutadoriki musammani muzol, muta qaribi musammani aslami musabbag;

In the poetry of the second half of the twentieth century, there were mainly three groups according to the characteristics of the rubai genre and prosody: 1) traditional (classical) rubai; 2) dubaitis; 3) The prosody and formal characteristics of tuyuq are studied, were also divided into three groups: 1) tuyuqs created in the ramal meter; 2) tuyuqs based on tajnis; 3) tuyuqs created in syllabic meter;

The emergence of new forms of the genre of mustazad, the unconventional appearance of full verses in the first and fourth lines, and half-verses in the second and third lines, for the first time in the poetry of this period in Chusti's works ghazal double muvashshah, muhammas-mustazad, muhammas-qasida It is established that the creation of a lament was based on the fact that in the second half of the twentieth century in the Uzbek arooz system the composition was created not on the traditional lament, but on a romantic theme.

Practical results of the research work are as follows:

The reasons for the harmony of the Uzbek arooz system in the second half of the XX century with the bases of theoretical sources on the Turkic classical arooz are explained;

the peculiarities in the use of muttafiql-arkon and mukhtalif ul-arkon in ghazals, the prosody characteristics of stanza poems, the combination of prosody and content in mustazad and qasida, the general and partial features of the measurement possibilities of stanza-based poems are substantiated by comparison with classical sources;

the role and place of classical genres in the formation of prosody and content harmony in Uzbek poetry of the second half of the XX century;

It is noted that the unused meters in the classical arooz system were used in the sources of Uzbek poetry in the second half of the XX century.

Authenticity of the research results is based on the research of the fundamental scientific and theoretical views of domestic and foreign scholars on the ta'rikh and modern development of the science of arooz, the fact that in the second half of the twentieth century Uzbek poetry was preserved in the works of artists. Availability of primary literary written monuments in the context of the research, as well as the application of the research findings and recommendations in practice provides the trustworthy results of the exploration.

Scientific and practical value of the research results. From the results and scientific conclusions of the research of the history of Turkic people, including the history of Uzbek literature, arooz system, arooz poetics and world poetry, the research of classical Eastern poetics, the work to be created in the field of science of arooz and the research work in the field, further acceleration of science of arooz, and serves as a scientific-theoretical source in the creation of monographs.

Practical significance of the the research results from the conclusions and recommendations of the dissertation to create textbooks and manuals on «History of Uzbek literature», «Fundamentals of Arooz and Classical Poetics», «Periodization of Turkic literature» for students of Uzbek philology and journalism, improving the content of lectures and tutorials, development of elective courses and special courses, compilation of application dictionaries, improvement of the content of disciplines with theoretical conclusions, teaching of specialty subjects, practical and seminar sessions.

Implementation of the research results. On the basis of theoretical and practical conclusions, recommendations and developments developed in the dissertation:

The role of arooz in the development of poetic form and content in Uzbek poetry in the second half of the XX century and scientific-theoretical views on the theory of arooz in the fundamental project OF-F8-027 «The role of manuscripts in the promotion of national spiritual and literary heritage» (2007-2011) (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan No. 89-03-2686 dated November 04, 2019). As a result, in the second half of the XX century in Uzbek poetry the theories of national science of arooz were improved, relying on such classical sources as «Funun ul-baloga», «Mezon ul-avzon» and «Arooz treatise»;

Was used to prove that poets tend to reproduce classical system used by Lutfi, Alisher Navoi, Babur, Nadira, Mukimi, Furkat as well as their works of classical literature has seen some unusual meter such as: rajazi musaddasi solim, hazaji musammani ashtari musabbag, hazaji murabba'i solim, hazaji murabba'i musabbag, mutadoriki musammani muzol, mutaqaribi musammani aslami musabbag (Reference No. 89-03-2686 of November 04, 2019 of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan). As a result, it was revealed that the poems and ghazals in the poetry divans of Uzbek poets of the second half of the XX century have a special significance in the history of Uzbek literature;

rubai, tuyuq genres are classified into three groups according to genre and prosody characteristics; prosody features of stanza poems, theoretical views on the harmony of prosody and content in the mustazad and qasida; The results of the research of the measurement possibilities of stanza-based poems and the prosody characteristics of musammats, as well as the existence of muhammas-mustazod, muhammas-qasida, muhammas-marsia for the first time in the works of Chusti, Sabir Abdulla, A-1-98 «Alisher Navoi's literary-pedagogical role and significance in the formation of the views of spirituality of the youth» (the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan

reference No. 89-03-2686 of November 04, 2019). On the basis of the obtained scientific results it was proved that the poems and ghazals in the system of arooz created by Uzbek poets in the second half of the XX century correspond to Alisher Navoi's arooz views and are an integral part of the national-spiritual and literary heritage.

Approbation of the research results. The results of this the research were presented at 5 international and 17 national scientific conferences and in the electronic sources such as www.academia.edu/RahmonovaShahnoza, www.scholar.google.com/citations?hl=ru&user=GuYqDh0AAAAAJ, www.researchgate.net/profile/Shahnoza_Rakhmonova public discussion on international sites.

Publication of the research results. A total of 31 scientific articles on the topic of the dissertation, including 7 articles in scientific publications recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, 2 articles in foreign journals.

The outline of the thesis. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of references and appendices. The total volume of the dissertation is 157 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction is based on the relevance and necessity of the dissertation topic, the level of research of the problem, describes the goals and objectives, object and subject of the the research, its relevance to the priorities of science and technology, scientific novelty and practical results, reliability, scientific and practical significance based on information on the implementation, publication, structure and scope of the work.

The first chapter of the dissertation, entitled «**Harmony of prosody and content in the ghazals of the second half of the twentieth century**» discusses the issue of prosody and content in ghazals, which is the main form of poetry in classical literature. The first chapter of the chapter is entitled «Muttafiq ul-arkan prosody and the relationship of content. «It is known that the prosody of the arooz system is divided into two groups according to their structure: muttafiql-arkan and mukhtalif ul-arkanprosody. The muttafiql-arkan group consists of prosody consisting of the same original pillars, while the mukhtalif ul-arkan includesprosody formed by the repetition of different originals. Classifying the prosody in this way not only helps to assimilate their distinctive features (what corners they are composed of), but also helps to differentiate the tone possibilities of these prosody. The dissertation first describes the level of application of the first group of springs in the poetry of the twentieth century. In Turkic poetry muttafiql-arkan group includes ramal, hazaj, rajaz, mutaqrrib, mutadorik and komil. It became clear that prosody of this group was used in the ghazals of Habibi, Sabir Abdulla, Chusti, and in the ghazals of Erkin Vahidov and Abdulla Aripov, were mainly composed in ramal and hazaj prosody. In the poetry of the period, the Ramal prosody was the most widely used. We have found out that 71 out of 108

ghazals by Erkin Vahidov, 177 out of 325 ghazals by Habibi, 143 out of 272 ghazals by Sabir Abdulla, 238 out of 518 ghazals by Chusti and 15 out of 22 ghazals by Abdulla Aripov were created in this prosody. Alisher Navoi in his «Me'zon ul-avzon» pointed out that popular «qushiq» tune was created in ramali musammani mahzuf, which was famous prosody of that period.

The most beautiful poems of Erkin Vahidov, starting from the preface in «Poetry divan», are written in this prosody:

*I wanted to go for a walk
In the garden of ghazal,
Don't laugh at me saying
How dare you next to Mir Alisher talk...¹*

While Habibi, Sabir Abdulla, and Erkin Vahidov's ghazals are mostly romantic, Abdulla Aripov's ghazals are wise.

*Writing a poem is equivalent to a well,
With digging in the needle,
Or close your eyes,
With the thread passed².*

In Chusti's work, the ghazals written in this prosody have a special theme; the spirit of exhortation prevails in his ghazals:

*Let the wise die, let not the foolish friend of the enemy die,
Tell your ignorant mind not to be surprised by this word³.*

During this period, among the poems written in ramali musammani maqsur prosody a poetry written in *ghazali qo'sh muvashshah* was detected, which is unusual.

*Good day to you, o poet of delicate speech,
A rare master in the field of prose and poetry⁴.*

Once the line is read in the Arabic script, we shall have an anagram that says at the beginning of the odd lines «Asgrali Chrkhiyga» (to be save by Charkhiy); if we read the letters at the beginning of the second lines, we get «Nbinkhon Chustidn» (from Nibinkhan Chusti). According to the Arabic script, the short vowels «a» in the words are omitted. If we replace this short vowel «a», we get the sentences «Asgarali Charkhiyga», «Nabihon Chustidan». And this situation shows that each verse creates a mutual muvashshah art. In addition, another noteworthy aspect is that the part of the ghazal that continues after the end of the muvashshah continues and reflects the art of ta'rikh (quoting a particular historical event or phenomenon on the basis of abjad calculations).

*You said don't expect anything else, O Chusti, this ta'rikh is true,
Take one hundred and twelve from seventy-year-old Charkhi⁵.*

Ta'rikh is «seventy-year-old Charkhi» and if we calculate it in alphabetical order and subtract 112 from it, it remains 1972. That is, the date on which Charkhi's jubilee was celebrated is 1972. In this sense, we are in favor of

¹Воҳидов Э. Ишқ савдоси. Сайланма. Биринчи жилд. – Т.: «Шарқ» НМАК, 2000. – Б. 114.

²Орипов А. Танланган асарлар. – Т.: «SHARQ» НМАК, 2019. – Б. 581.

³Чустий. Садоқат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – Б. 175.

⁴Ibid, – P. 121.

⁵Чустий. Садоқат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – Б. 122.

conditionally calling this poem a ghazal muvashshahi ta'rikh. Because in this poem the features of ghazal, muvashshah and ta'rikh are combined. The absence of such an event in the history of our classical literature is another important factor that shows the peculiarities of the poetry of this period.

In the poetry of the second half of the twentieth century, 11 meters of the hazaj prosody was used, among which the hazaji musammani solim is the main one in terms of the use. Erkin Vahidov's munojot ghazal stands out among the ghazals. The radif «Forgive, dear Lord, for I forgave» chosen for the ghazal served as the basis for determining the meter. Because the phrase «Forgive, dear Lord, for I forgave» requires to be written in *mafoiylun, mafoiylun* prosody:

*An ignorant man threw stones at me,
Forgive, dear Lord, for I forgave
He is a slave, a slave unaware,
Forgive, dear Lord, I forgave¹.*

Another important feature of the poetry of the second half of the twentieth century is composing of a ghazal in the metres of rubai. In classical literature, the principle of creating works of other poetic genres using rubai meters is observed, albeit to a lesser extent. In Turkic (Uzbek) poetry, Jahon Atin Uvaysi created hertwo charming ghazals using rubai meters². If we pay attention to Habibi's ghazal «Knitting girls», we can see that it has a rubai meter:

*In this factory, there are beautiful girls,
- - V / V - - V / V - - - / -
Atlas girls are the best³.
- - V / V - - V / V - - - / -*

The ghazal is composed in hazaji musammani akhrabi solimi abtar prosody.

The poets of this period, influenced by classical artists, enriched the Turkic arooz with new meters. In particular, Habibi brought the prosody of rajazi to our poetry and rose to the level of a prosody inventor. The Turkic sources on Arooz do not mention the name of this meter, and neither the Navoi poetry divan nor other poetry divan poets have poems written in this meter⁴.

*Showing one quick look you yourself,
Hinted to the mercy by that you yourself⁵.*

The poet lists the beauties of the motherland and the qualities of his compatriots, whose hearts are acquainted with poetry, in the prosody of mutaqoribi musammani salami musabbag:

*I have flower gardens,
I have sweet, cheerful ghazal readers⁶.*

¹Воҳидов Э. Танланган асарлар. – Т.: «SHARQ» НМАК, 2018. – Б. 416.

²Фармонова Д. Увайсий шеърятининг вазн хусусиятлари // Тил ва адабиёт таълими. – Т.: 1996, № 4. – Б. 38-39.

³Ҳабибий. Девон. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. – Б. 76.

⁴*Rajazi musaddas* is used mainly in Persian-Tajik poetry, and Abdurauf Fitrat writes in his work «On Arooz» that the name of this meter in the Arabic-Iranian is «*Rajazi-musaddasi-salim*» and it is measured three times with «*Mustafilun*». See: Фитрат А. Аруз хақида. Нашрга тайёрловчи, сўз боши ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. – Т.: Ўқитувчи, 1997. – Б. 50.

⁵Ҳабибий. Девон. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. – Б. 185.

⁶Habibi's ghazal was described by A.Khodzhiakhmedov as a *mutaqoribi musammani aslam*. See: Ҳожиахмедов А. Ўзбек арузи лугати. – Т.: Шарқ, 1998. – Б. 99. However, the fact that it ends with the radif «бор» indicates that the musabbag connection of the mutaqarib was used in the ghazal.

The second paragraph of the chapter is entitled «The extent of the use of mukhtalif ul-arkonprosody in the ghazals of the period». In the poetry of the second half of the twentieth century, 5 of the prosody of this group were used: muzori, mujtass, munsarih, sari and komil. Erkin Vahidov's muzori is distinguished by the richness of the ghazal metaphors «Guncha» written in the prosody of the muzorii musammani ahrab (– – V / –V – – / – – V / –V – –). The composition of the ghazal is based on the interaction of the lover and the bud, which is just about to open. Only true lovers, lovers and beloveds who are filled with the light of divine love in their hearts, can find a miracle in everything they see. The first stanza of the ghazal begins with the expression of the desire of the lover, who is looking for his close friend, to be in love with the «bud that gently looks from under the leaf» in the flower of love:

*Bud that gently looks
From under the leaf,
What a secret you keep
Why your leaf is rolled up?*¹

This prosody has a small rhythmic pause within the line. That is, after both syllables (mafuvlu, mafoiyun) there is a small pause in the verse, which is directly due to the equality of the syllable with the word, in other words, the division between the syllables, like a syllabic-metered verse, leads to an attractive melody. In this respect it is reminiscent of the meters of the Hazaj prosody in this direction.

*Blessed be my teacher, O Navoi ever happy,
Blessed is five hundred years ended with fidelity*².

Mujtass was one of the most actively used prosody in the poetry of this period, and Habibi, Sabir Abdullah and Chusti effectively used its possibilities in their works and used its 4 prosodys in their poems.

*I stay here but my heart is gone for visit,
He is staring at you with a wish of a tryst*³.

*Should you be sad a beautiful one won't look at you,
People don't look at the mirror if it's unattractive*⁴.

It has been observed that in Habibi's ghazals the mujtass prosody mainly served the hymn of love and devotion to the beloved, while Chusti used the rhythmic possibilities of this prosody for the content of the sermon.

In a group of prosody munsarih and sari were only used in the poetry of Habibi, poet composed one ghazal in munsarihi matviyi makshuf, one ghazal in sari musaddasi matviyi makshuf and one ghazal in sari musaddasi matviyi mavquf.

The next chapter of the dissertation is entitled «**Prosody properties of stanza forms of poems**» and includes two chapters. The chapter focuses on the prosody features of the mustazad, qasida, and minor lyrical genres. In the first paragraph called «Mustazod, the proportion of the prosody and content» the poetry of the second half of the twentieth century, including Habibi, Sabir Abdullah, Chusti,

¹Хабибий. Девон. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. – Б. 180.

²Ibid, – Б. 93.

³Чустий. Садоқат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – Б. 226.

⁴Ibid, – P. 93.

Vahidov were analysed. Mustazod is one of the widespread genre of Turkic literature, which is often pointed out in sources to be written in hazaji musammani axrabi makfufi mahzufi mustazod meter, but some of the prosody written request the change of fauvlun meter into mafoiy1. The second half of the twentieth century poetry, in particular, Habibi, Sabir Abdullah, Chusti, Vahidov works created on both types of the mustazodmeter, hazaji musammani axrabi makfufi mahzufi mustazod (2 Sabir Abdullah, Chusti 1, Vahidov 2) and hazaji musammani axrabi makfufi maksuri mustazad (Habibi 2, Sabir Abdulla 1, Chusti 2).

The rhyming system of some mustazads created in the poetry of this period differs from the classical mustazad rhyme. In particular, Erkin Vahidov, Habibi, Sabir Abdulla, Chusti rhymes a-a-a-a. In the history of our literature, there are no such rhymings.

*Your life will pass, what are you thinking of,
you don't even mind
What is the purpose, you lead the way to rest,
who are you going to blame¹.*

There are also other types of mustazad in Sabir Abdullah's divan. His poem, which begins, «You are – this life is proud of you and happy with you», is not based on the rules of classical mustazad. In it the full lines are in the first and fourth lines, and the half lines in the second and third lines. The creation of mustazod in this form is also a novelty for Uzbek classical literature. The poem begins as follows:

*You exist - this life is proud of you,
people are happy,
the country is peaceful and prosperous.
You have taught us to live, great master².*

We see a similar rhyme in the mustazads by Charkhi³. Chusti, on the other hand, introduced the mustazad into the muhammas, and created muhammasi mustazad. His mustazad differs from the mustazadi of his predecessor Ahmad Tabibi in that all his verses are rhyming with each other. As a result, ten rhyming words appeared in each verse:

*Beloved has come, write a victory to your friend,
write a threat to the enemy!
Let the light of the petals of the flower of the world shine in the morning,
write misfortune to the traitor!
In the gardens, on the branches of trees,
write delicious fruit!
Write a sweet message on the page of the world's ears,
write to the sky!
Write sweet and lovely to the poets,
write poison to the tyrant!⁴*

¹Воҳидов Э. Танланган асарлар. – Т.: «SHARQ» НМАК, 2018. – Б. 405.

² Собир Абдулла. Девон. – Т.: Бадий адабиёт, 1965. – Б. 49. – Р. 49.

³See: Чархий. Қиёлаб ўтди: шеърлар. – Т.: Akademnashr, 2010. – Б. 27.

⁴Чустий. Садоқат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – Б. 322.

By this time, there were some changes in the genre of qasida as well, the scope of its subject expanded. If qasidas in classical literature have been written for a specific person or season (Navoi «Fusuli arba»), by this time the poems «O‘zbeqim», «Inson», «Qo‘llar», «Toshkent», «Quyosh», «Yurak» appeared. Erkin Vahidov, who enriched the possibilities of Turkic poetry through the ghazal genre, also took a creative approach to classical traditions in the creation of qasida. His qasida «Inson», dedicated to the most glorious creation, and his poem «O‘zbeqim», which rose to the level of the national anthem of his time, are unique examples of this genre. These verses became more national with the creation of the arooz system in the meter of the Turkic prosody ramali musammani mahzuf (form and taqti: foilotun foilotun foilotun foilon –V– / –V– / –V– / –V–).

His ode «Hands» hazaji musammani solim (form and taqti: mafoiylun mafoiylun mafoiylun V – – – / V – – – / V – – – / V – – –) according to the subject of meter, created a new phenomenon in the history of ode. The radif «these are the hands, these are the hands» chosen for this verse indicates that it cannot be written in any prosody other than hazaj:

*A humble member of your body
These are the hands, these are the hands,
Always are there for work
These are the hands, these are the hands¹.*

«Toshkent qasidasi» from Sabir Abdulla’s «Divan» consists of 34 stanzas. According to its structure, the qasidai is in the mujarrada (semiode), and according to its subject, it is a prasing ode. The poem begins with the following stanza:

*Ancient name Shosh – Tashkent,
You have turned youg again Tashkent².*

It is composed in hazaji murabbai musabrag (form and taqti: mafoiylun mafoiylun V – – – / V – – ~), the double lines are rhymed in the form of a-a, the odd lines are rhymed in the form of a-b.

Chusti’s poem «Heart» is composed in the form of muhammas, that is, containing five lines. We have not come across a poem written in this form in our classical literature within the framework of our sources. The volume of the poem is 10 verses, 50 verses. The first paragraph is as follows:

*There is a heart that has a strong steel fortress,
The treasure stored in it has a priceless conscience,
There are so many guards on the guard,
Spears do not pierce, arrows do not pass, there is a shield of love,
He has a kind soul that tryst promised³.*

The qasida is written in the prosody of the ramali musammani maqsur (form and taqti: foilotun foilotun foilotun foilon –V– / –V– / –V– / –V ~).

The second paragraph of the chapter is called «**Prosodic characteristics of small lyric genres**». It explores the metric possibilities of such genres as rubai, tuyuq, qit’a, fard, lugz (chiston), ta’rikh. In the second half of the twentieth

¹Воҳидов Э. Танланган асарлар. – Т.: «SHARQ» НМАК, 2018. – Б.397.

²Абдулла Собир. Девон. – Т.: Бадиий адабиёт, 1965. – Б. 272.

³Чустий. Садоқат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – Б. 290.

century, along with the creation of modern lyrical genres, the creation of classical literary genres, in particular, rubai, tuyuq and other genres, continued. The rubai of Habibi, Sabir Abdulla, Chusti, Erkin Vahidov are distinguished by the fact that they embody both classical literary traditions and modern quartets. Therefore, in the dissertation it was considered expedient to research the rubai created during this period in 3 groups:

1) traditional (classical) rubai; 2) dubaiti; 3) quartets.

The traditional rubais included meters typical of the classical rubai traditions, i.e., poems written in the prosody of the ahrab and akhrab of hazaj. It turned out that such rubai were found only in the works of Sabir Abdulla. In the poetry of the poet there are 5 rubais in akhrab, which are included in the four-volume «Works» of the poet¹. These rubai of Sabir Abdulla are mainly on topics related to friendship, fidelity, and the difficulty of creation. For example, in the rubai «That friend misses me and remembers me» it is said that tuyuq friends miss each other, they «sometimes come and rejoice», and sometimes accompany them only for the sake of interest:

That friend misses me and remembers me,
 – – V / V – – V / V – – – / –
Make me miss, and come and makes feel joy
 – – V / V – – V / V – – – / –
Some of them have more symbolic feelings
 – – V / V – – V / V – – – / ~
Should there be no benefit from me, mad they become².
 – – V / V – – V / V – – – / –

Group 2 in our classification, that is, dubaitiys, include poems written in the hazaji musaddasi mahzuf and hazaji musaddasi maqsur. There are 15 dubaitiys in Sabir Abdulla's work and 2 in Chusti. Here is one of the dubaitiys included in Chusti's «Divan of heart»:

The mind is the witness of my words, the conscience,
There are living, they are as if not.
There are dead, more alive than alive,
This kind of man is a true man for history³.

The 3rd group, called the quartets, includes poems created in the ramal, hazaj prosody. Such poems are in the works of Erkin Vahidov (2), Sabir Abdulla (2), Chusti (11). In particular, Erkin Vahidov's quartet is a beautiful example of the art of alliteration in Uzbek literature.

Qaro qoshing, qalam qoshing, qiyiq qayrilma qoshing, qiz
Qilur qatlimga qasd, qayrab – qilich qotil qaroshing, qiz.
Qafasda qalb qushin qiynab, qanot qoqmoqqa qo 'ymaysan,
Qarab qo 'ygil qiyokim, qalbni qizdirsin quyoshing, qiz⁴.

¹Sabir Abdulla's Devon did not contain group 1 rubai; we referred to the following edition. See: Sabir Abdulla. Works. 4 volumes. 2-tom. – T.: Ghafur Ghulam Publishing House of Literature and Art, 1976, 175 - P.

²Собир Абдулла. Асарлар. 4 томлик. 2-том. – Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б.175.

³Чустий. Кўнгил тилаги. – Т.: Фан, 1994. – Б. 225.

⁴Воҳидов Э. Ёшлик девони. – Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1969. – Б. 139.

The prosody and form characteristics of the tuyuqs created in the second half of the twentieth century were studied, and they were also conditionally divided into three groups:

1) tuyuqs created in the prosody of a ramal; 2) tuyuqs based on tajnis; 3) tuyuqs created at syllabic meter¹.

Among these ramali musaddasi mahzuf (maqsur) was the leading prosody tuyuq creations, Habibi have composed 40, Sabir Abdullah have composed 9, Chusti have composed 4 of them. The tuyuqs based on tajnis is 24 in Habibi's work and 12 in Chusti's. The following tuyuq by Habibi is based on the traditional ramali musaddasi mahzuf (form va taqti': foilotun foilotun foilun -V -- / -V -- / -V -) and rhymed in the form a-a-b-a.

*Whoever feeds the land will get food back,
Who doesn't work, wherever he goes finds sadness.
With plenty of work to do is happy person,
Well be dressing, well be walking, well eating².*

In this tuyuq, «the poet uses the word play of the poets of the past, finds homonym and polysemic words»³. In this verse, the word «yer» means ground, hearing, eating.

Chusti's «Hayotnoma» and «Sadoqat gullari» have about 30 qit'a, and Erkin Vahidov's «Yoshlik devani» has one qit'a with a framed musamman. Of these, a total of 8 are written in the meters of the arooz system, that is, 1 of them is written in the form musaddasi mahzuf, 1 in the form musamma mahzuf, 3 in the hazaji musaddasi mahzuf, and 4 in the hazaji musammani solim.

Habibi's collection of poems «Navruz olam» contains a total of 17 fard, 15 of which are written in the arooz system. His fards are mostly in hazaji musaddasi mahzuf. Chusti's «Hayotnoma» also includes such chistons as «Invitation and Pen», «Pen and Paper», «Sun», «Sewing Machine», «Slander», «Nail», which are written in hazaj (4), muzari (1) and mujtass (1) meters. The poet's «Sun» is composed in muzorii murabbai akhrab, and the only example of this meter in Uzbek literature is given in the story of Yusuf in «Qisasi Rabguziy». Erkin Vahidov's chiston was created in the prosody of ramali musammani mahzuf. The dissertation also examines the relationship of these genres to content.

The third chapter of the research, entitled «**The role of the arooz in stanza poems**» includes two paragraphs. In the paragraph entitled «Metric characteristics of musammat», the genres of murabba, mukhammas, musaddas, musamman, muashshar that were popular in the second half of the twentieth century were explored and pointed out that they were created in hazaj, mutaqorib, rajaz, muzori', mujtass, khafif prosody.

In the poetry of the second half of the XX century the genre of muhammas was widely used, Erkin Vahidov created 10, Habibi poetry divani 64, Sabir Abdulla 43, Chusti 107, Abdulla Aripov created one muhammas. Beautiful specimens emerged in the type of muhammas tahmis: the creators created

¹ Since we are not dealing with tuyuqs written in barmaq system, we shall not discuss them in the framework of this paper.

² Хабибий. Девон. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. – Б. 461.

³ Орзиев Р. Лирикада кичик жанрлар. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б. 115.

muhammas at the request of the tahmis, using measurements in the ghazal meters that had been written before them and were the basis for the tahmis.

It can be seen that the muhammas of this period were dominated by the principle of creation on the theme of mourning. Sabir Abdullah's hazaji musammani solim (poet Saifi slamentations), Chusti's ramali musammani mahzuf (dedicated to the late Jurakhon Sultanov), hazaji musammani solim (dedicated to Rasul qori Mamadalieva) prosody expanded the possibilities of the genre.

The musaddas genre also developed gradually: 3 poems by Habibi, 4 poems by Sabir Abdullah and 22 poems by Chusti were created. Through the poem «Research excellent, I wish» Chusti brought the prosody of the hazaji murabbai solim in musaddas genre. This poem of the poet is an appeal to the next generation and reflects the educational content. At the end of each verse the same stanza is repeated:

*Research excellent, I wish,
Be mature, be wise I wish.*

In this sense this musaddas can be called a mutakarrir musaddas. The total volume of the musaddas is 9 verses, 54 verses¹.

Musamman and muashshar genres are found in the works of Sabir Abdulla and Chusti, while Erkin Vahidov, Abdulla Aripov, Habibi did not write in these two genres. Chusti muashshar has the same rhyming patterns as Nadira's «Firoqnoma», while Sabir Abdulla's muashsharengaged in the first half-a-a-a-a-a-a form. This, in turn, shows the skill of the poet. Chusti created in mutaqoribi musammani mahzuf, whereas Sabir Abdulla composed in mutaqoribi musammani maqsur.

The second paragraph, entitled «Metrical capabilities of stanza-based poetry», analyzes the prosody characteristics of masnavi, tarkibbandand tarjiband. «According to the composition of these genres form poetry based on both stanza (because it contains a ghazal-based rhyming system or consists of stanzas) a couplets (because the content requires continuity and the formation of verses)»².

The masnavi genre was actively used in the poetry of this period. Habibi created 12, Sabir Abdullah 3, Chusti 7 masnavi. The masnavi «Answer to the letter» written in the prosody of the form by Chusti begins with the following stanza:

*The good news got I in the morning from my friend,
Better and dearer from many reports³.*

The masnavis «Indamaslar olami», «Badgumon» are written in this category. Poet created his masnavis in the traditional ramali musaddasi mahzuf, rhymed in the style of a-a, b-b, d-d. In fact, in classical literature, the tradition of composing the masnavi at this prosody begins with Jalaliddin Rumi. His «Masnaviyi ma'naviyi» is written in this prosody⁴.

In the poetry of the second half of the twentieth century, tarji'band was also used successfully, with two tarji'bands in Habibi's work and one in Sabir Abdullah

¹ Since text of this musaddas is incomplete in the «Sadoqat gullari» divan, we used the original text.

²Yusupova D. Aruz alifbosi. Akademyashr. – T.: 2015. – B. 147.

³Чустий. Кўнгил тилаги. – Т.: Фан, 1994. – Б. 126.

⁴Бобир Захириддин. Мухтасар. Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. – Т.: Фан, 1971. – Б. 135.

and Chusti. Habibi's tarji'bands have been written in the prosody of ramal and hazaj. U.Tuychiev «The lyrical spirit and vocabulary of the vernacular are always in the focus of the poet in Habibi's tarji'bands; lyrical hero and lyrical character in this genre, too, the poet performs his ideological and artistic work together¹, he admits.

In Alisher Navoi's «Gharaib us-sig'ar» there is a famous tarji'band. «It reflects the spirit of the virtuous man, who seeks his own and thus God, the world order, and the mysteries in it². This tarji'band begins with the following stanza:

*Bring, o saqi, in the morning the wine,
The soul was intoxicated from it³.*

Chusti states that he wrote «Boqiynoma» in his «Hayotnoma» collection under the influence of this poem and in response to Alisher Navoi's «Soqiynoma» and quotes the stanza as an epigraph.

*I went in between ruins,
Winelonging for holding a broken pottery⁴.*

At this point, Chusti must have focused on the content of the poem rather than the form, as it began with the «wine bringer». In fact, Alisher Navoi's poem is not a memoir, but a tarji'band, and it comes after the musaddas in the «Gharoyib us-sig'ar». Mutaqaribi musammani mahzuf (form and taqti': fauylun fauylun fauylun faal V -- / V -- / V -- / V -)

*It was a beautiful morning, hear I a call
The owner of the call is unparalleled⁵.*

It consist of 13 couplets (with 6-8 stanzas), 85 stanzas. This tarji'band is one of the most beautiful examples inspired by the works of Alisher Navoi. In the poem, Chusti calls Alisher Navoi «the sun of the ghazal genre» and compares his «Khamsa» to «five rivers».

In the poetry of this period, Chusti's poem «Stay in the world forever» is an example of the compositional genre. This composition is located in the divan of «Kongil tilagi». The editors note that some lines of the content have been lost. That is why we used the manuscript presented by Chusti's relation Farogatkhon Khodjaeva. The composition was based on the original text in determining the prosody of the poem, as it was not in Chusti's other poetry divans. The poem begins with the following stanza:

*Every day in love with the moon woke up the sun,
The sun was jealous of himself for the moon.*

It is written in ramali musaddasi maqsur (form and taqti': foilotu, foilotun, foilon; -V-- / -V-- / -V- (~)); the rhyming scheme: a-a, b-a, c-a -a, d-a a; it's 1st couplet consists of 6 stanzas, 2nd couplet consists of 7 stanzas, 3rd and 4th couplets consist of 5 stanzas. A total of 36 verse. Author of poetry praises love using the moon and the sun. He brings the image of sun rise and sunset to the

¹Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. 2-жилд. Лирика. – Т.: Фан, 1992. – Б. 202.

²Юсупова Д. Ўзбек мумтоз ва миллий уйғониш адабиёти (Алишер Навоий даври). – Т.: TAMADDUN, 2016. – Б. 59.

³Навоий А. Фаройиб ус-сиғар. ТАТ. 10 жилдлик. – Т.: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 361.

⁴Чустий. Ҳаётнома. –Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – Б. 333.

⁵ Ibid, – P. 333.

composition as a plot. This content is on a romantic theme and seems to be different from the traditional content in the classical literature.

CONCLUSION

The following conclusions were drawn from the research of the system of arooz in Uzbek poetry in the second half of the twentieth century on the example of the works of Habibi, Sabir Abdulla, Chusti, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov:

1. The science of arooz requires each lyrical genre in poetry certain prosodic possibilities, and that the creator should approach it based on the prosody possibilities choosing a genre for his ideas. In this sense, genres such as ghazal, qita, fard, chiston are written in any prosody of the arooz system, while the genres of tuyuq, rubai, mustazad have their own special meters; while the masnavi is created only within a few meters according to its nature and the scope of the subject.

2. In the second half of the twentieth century, in Uzbek poetry, along with the writing of poems in the traditional syllabic system, the principle of creation based on classical traditions continued. Habibi, Sabir Abdulla, Chusti, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov successfully used the system of arooz in their works, skillfully used classical lyrical genres: ghazal, mustazad, rubai, tuyuq, qasida and musammats, introduced new meters of arooz into Turkic poetry.

3. If in ghazals of Habibi, Sabir Abdulla, Chusti the traditions of classical arooz in terms of form continued, Erkin Vahidov and Abdulla Aripov expanded the possibilities of Turkic arooz with their ghazals. The introduction by these poets of the principle of proportion and word proportion inherent in the system of syllabic poetry into the system of arooz became the basis for the arooz to take a firm place in modern poetry and to gain tradition.

4. The poets of the period wrote in seventeen genres of the lyrical genre (ghazal, mustazad, qasida, rubai, tuyuq, qita, fard, chiston, ta'rikh, murabba, muhammas, musaddas, musamman, muashshar, masnavi, tarkibband, tarji'band) in eleven types of prosody, such as: ramal, hazaj, rajaz, muta qarib, mutadorik, komil, muzari, mujtass, munsarih, sari, and hafif. Of these, 12 genres, 11 prosody, 48 meters in Habibi's work; 15 genres, 7 prosody, 29 meters in Chusti's work; 12 genres, 7 prosody, 28 meters in Sabir Abdulla's poetry; 7 genres, 3 prosody, 11 meters in the works of Erkin Vahidov; Abdulla Aripov used 2 genres, 2 prosody and 4 meters were investigated.

5. The ghazals of this period were dominated by the meters of the ramal prosody. Using 10 meters of the ramal, the poets skillfully used its melodic possibilities and demonstrated the possibilities of the Turkic language. Considered one of the most complex meters of classical literature and considered to be incompatible with the melody, they created unique ghazals in terms of melody.

6. Poets of the second half of the twentieth century, influenced by classical traditions in the use of the arooz system, enriched the Turkic arooz with new meters. Habibi composed the first ghazal in Turkic poetry by introducing the meters of rajazi musaddasi salim, mutadoriki musammani muzol, muta qaribi

musammani aslami musabbagh, and Sabir Abdulla into hazaji musammani ashtari musabbagh, which had not been used before in Turkic (Uzbek) poetry. Another aspect of Habibi's artistic skill is the fact that he was successful in writing his ghazals in the rubai meters used in Uvaysi's works, which are characteristic of Arabic poetry tradition in the prosody of kamil and are used only in the poetry of some poets.

7. In the second half of the twentieth century the prosody mukhtalif ul-arkon, that includes the forms of muzori, mujtass, munsarih, sari, khafif was used successfully. In contrast with the poetry of Sabir Abdulla, Chusti, Erkin Vahidov, and Abdulla Aripov, Habibi wrote in all these prosody.

8. During this period, the genre of mustazad reached its artistic perfection. Sabir Abdulla placed the complete verses in the mustazad in the first and fourth lines, and the half verses in the second and third lines, and enriched the mustazad formally. By introducing the mustazad into the muhammas, the muhammad created the mustazad and raised the traditions of Tabibi to a new level. This type of mustazad differed from the Tabibi mustazadin rhyming all the verses.

9. The use of the qasida genre also continued successfully. Sabir Abdulla brought the prosody of the hazaji murabbai musabbag to the qasidah. This meter, used in his «Tashkent qasidasi», has never been used in Turkic poetry before. Chusti, on the other hand, wrote a musaddas in the prosody of a hazaji murabbai solim.

10. In the poetry of this period, the rubai genre was used in 3 different directions: traditional (classical) rubai, dubaiti, quartet. While the traditional rubai is written in the akhrab and akhram forms of hazaj prosody, dubaiti was written in the hazaji musaddasi mahzuf (maqsur). In the quartets, it can be observed that the ramal musaddasi mahzuf (maksur) meter was the mostly used one. The qit'a, the fard, the chiston, and the ta'rikh were written mainly in the ramal, hazaj, muzari, and mujtass.

11. Types of musammats such as murabba, muhammas, musaddas, musamman, muashshar were used. Among them there are also tazmis, most of which are connected with the ghazals of Lutfi, Alisher Navoi, Zahiriddin Babur, Nodira, Muqimi, Furkat. In turn, the principle of reciprocity emerged, and Habibi Sabir Abdulla's two ghazals were quoted. Musammats were created in ramal, hazaj, mutaqarib, rajaz, muzari, and mujtass the meters of the arooz system.

12. Masnavi, tarji'band, and tarkibband have also been used successfully, using ramal, hazaj, mutaqarib, hafif, and sari prosody.

13. The radifs and rhymes chosen for the poetic forms played an important role in the formation of meter. While the elongated rhyme used in lyrical genres provided an effective rhyming melody, the main task of the radif was to emphasize the ideological intention and purpose of the author and to convey it to the reader.

In short, in the poetry of the second half of the twentieth century, the arooz system continued successfully as the main prosody of the classical poetic forms. Ghazal-led stanza poem forms, musammats, and poetry divans containing stanza-based verse poems were arranged. The poems of Habibi, Chusti, Sabir Abdulla, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov marked a new stage in the development of ghazal.

The arooz system served for a variety of themes and a hymn of wisdom. The genre of muhammas has reached its artistic perfection, poetic forms such as muhammas-qasida, muhammas-marsia have developed, new forms of muhammas-mustazod have appeared. The Uzbek arooz was enriched with new meters.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ ПРИ ТАШКЕНТСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ**

РАХМОНОВА ШАХНОЗА МУХИТДИНОВНА

**МЕСТО АРУЗА В УСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПОЭТИЧЕСКОЙ
ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ В ПОЭЗИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX
ВЕКА**

10.00.02 – Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ
доктора философии (PhD) по филологическим наукам**

Ташкент – 2020

Тема доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2020.1.PhD/Fil958

Диссертация выполнена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекском, английском, русском (резюме)) языках размещен на веб-странице Научного совета (www.navoiy-uni.uz) и Информационно-образовательном портале «ZiyoNet» (www.ziyo.net).

Научный консультант:

Юсупова Дилнавоз Рахмоновна
доктор филологических наук

Официальные оппоненты:

Тухлиев Бокижон
доктор филологических наук, профессор

Якубов Исламжон Ахмеджанович
доктор филологических наук, доцент

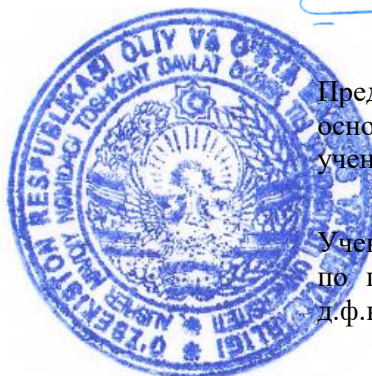
Ведущая организация:

Государственный музей Литературы имени Алишера Навои

Защита диссертации состоится «24» июль 2020 года в 13⁰⁰ часов на заседании Научного совета DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 по присуждению ученых степеней при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (0-371) 2811022; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz); e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.)

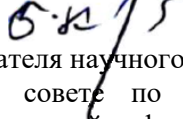
С диссертацией можно познакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (зарегистрирована за номером _____). (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Автореферат диссертации разослан «16» июль 2020 года.
(Протокол реестра рассылки 9 от «16» июль 2020 года).

Ш.С.Сирожидинов
Председатель научного совета на основе совета по присуждению ученых степеней, д.ф.н., профессор

К.У.Пардаев
Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, д.ф.н.

Б.Н.Каримов
Председателя научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, д.ф.н., проф.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования состоит из изучения места системы аруд в развитии поэтических форм в узбекской поэзии XX века на примере поэзии Хабиби, Сабира Абдуллы, Чусты, Эркина Вахидова, Абдуллы Арипова; исследование соотношения метрик с содержанием в диванах литераторов; освещение вопросов, связанных с метрическими особенностями и гармонией с содержанием бейтовых стихотворных форм; метрическими и измерительными уровнями малых лирических жанров; использование жанровых возможностей в строфных стихотворениях.

Объектом исследования в качестве основы взяты стихотворения Хабиби, Сабира Абдуллы, Чусты, Эркина Вахидова, Абдуллы Арипова. Местами мы также обращались к творчеству других поэтов той эпохи.

Научная новизна исследования:

на основе примеров доказано, что во второй половине XX века в узбекской поэзии использовали 17 жанров классической лирической поэзии, 11 бахров системы аруд;

выявлено, что в использовании системы аруд поэты обращались к нетрадиционным формам, не встречающимся у таких классиков, как Мевляна Лютфи, Алишер Навои, Захриддин Бабур, Надира, Муками, Фуркат: *раджази мусаддаси салим, хазаджи мусаммани аштари мусаббаг, хазаджи мураббаъи салим, хазаджи мураббаъи мусаббаг, мутадарики мусаммани музал, мутакариби мусаммани аслами мусаббаг*;

доказано, что в поэзии второй половины XX века *рубаи* по жанровым и метрическим свойствам делился на традиционные (классические) *рубаи*; *дубейти*; *четворстишья*, *туюки* на 1) *туюки* в метрике *рамал*; 2) *туюки*, основанные на *таджнисе*; 3) *туюки* в *силлабике*;

освещены аспекты, связанные с нетрадиционным подходом к новым формам жанра *мустазад*, когда полная *мисра* помещается на первую и четвертую, а *полумисры* на вторую и третью строки; выявлено, что впервые в творчестве Чусты созданы *газели кош мувашиах, мухаммас-мустазад, мухаммас-касыда, мухаммас-марсия*; обосновано, что *таркиббанды* в узбекской поэзии аруд второй половины XX века создавались не с традиционным элегическим, а с любовным содержанием.

Внедрение результатов исследования. На основе научных результатов, полученных в рамках исследования темы места метрики аруд в развитии поэтической формы и содержания в узбекской поэзии второй половины XX века:

Научно-теоретические взгляды относительно места метрики аруд в развитии поэтической формы и содержания в узбекской поэзии второй половины XX века и теории аруда были системно исследованы в рамках проекта № ОФ-Ф8-027 на тему «Значение рукописных источников в пропаганде национальной духовности и литературного наследия» (2007–2011 гг.) (справка № 89-03-2686 от 4 ноября 2019 года Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан). В результате на

основе таких классических источников, как «Фунун ул-балага», «Мезан ул-авзан» и «Рисалаи аруд» усовершенствованы национальные арудоведческие теории;

они использованы в обосновании сведений связанных с тем, что поэты рассматриваемой эпохи при использовании системы аруд наряду с испытанием влияния Лютфи, Алишера Навои, Надиры, Муками, обращались к нетрадиционным формам, не встречающихся у них: *раджаси мусаддаси салим, ҳазаджи мусаммани аштари мусаббаг, мутадарики мусаммани музал* (справка № 89-03-2686 от 4 ноября 2019 года Министерства высшего и среднеспециального образования Республики Узбекистан). В результате раскрыта особая роль стихотворений и газелей в диванах узбекских поэтов второй половины XX века в истории узбекской литературы;

сведения, связанные с классификацией жанров рубаи и туюк по жанровым и метрическим свойствам с разделением на три группы; с метрическими особенностями бейтовых стихотворных форм, теоретическими взглядами относительно гармонии метрики и содержания в мустазадах и касыдах; изучением измерительных возможностей строфных стихотворений на бейтовой основе и метрических особенностей мусамматов, а также с выявлением первых мухаммас-мустазадов, мухаммас-касыд, мухаммас-марсия в творчестве Чусты, Сабира Абдуллы, использованы в практическом проекте № А-1-98 на тему «Исследование места и значения литературно-педагогических взглядов Алишера Навои в формирование духовности у молодёжи» (справка № 89-03-2686 от 4 ноября 2019 года Министерства высшего и среднеспециального образования Республики Узбекистан). на основе полученных научных результатов было доказано, что стихотворения и газели в метрике аруд в диванах узбекских поэтов второй половины XX века соответствуют взглядам на аруд Алишера Навои и являются неотъемлемой частью национально-духовного и литературного наследия.

Структура и объём диссертации. Содержание диссертации состоит из введения, трех глав, выводов, списка использованной литературы и приложений. Общий объём диссертации – 157 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I part; I часть)

1. Раҳмонова Ш. Эркин Воҳидов арузи // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2010. – № 8. – Б. 30-35 (10.00.00. № 9).
2. Раҳмонова Ш. Ҳозирги ўзбек шеъриятида ҳазаж баҳри // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. – № 5. – Б. 70-72 (10.00.00. №14).
3. Rakhmonova Sh. Rubai metrics in Uzbek poetry in the second half of the twentieth century (in example of creativity of Khabibi, Sabir Abdulla, and Chusti) // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. 2019. Issue: 09 Volume: 77. – P. 142-146. Impact Factor: 4,9.
4. Раҳмонова Ш. Чустий ғазалларининг вазн хусусиятлари // Олтин битиклар. – Тошкент, 2019. – № 1. – Б. 89-109 (10.00.00. №32).
5. Раҳмонова Ш. XX asr ikkinchi yarmi o‘zbek she’riyatida ruboiy vaznlari (Habibiy, Sobir Abdulla va Chustiy ijodi misolida) // ЎЗМУ хабарлари. – Тошкент, 2019. – № 2. – Б. 269-273 (10.00.00. №15).
6. Раҳмонова Ш. XX аср иккинчи ярми ўзбек шеъриятида мухаммаслар ва уларнинг вазн хусусиятлари (Ҳабибий, Собир Абдулла, Чустий ижоди мисолида) // «Ўзбекистонда хорижий тиллар» илмий-методик электрон журнал journal.fledu.uz. – Тошкент, 2019. – № 5. – Б. 236-248 (10.00.00. № 17).
7. Раҳмонова Ш. Maktab darsligida keltirilgan aruz vaznlari tahlili (8-sinf «Adabiyot» darsligi misolida) // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2019. – № 9. – Б. 23-25 (10.00.00. № 9).
8. Раҳмонова Ш. XX asr ikkinchi yarmi o‘zbek she’riyatida musammatlar va ularning vazn xususiyatlari // Ilm sarchashmalari. – Urganch, 2019. – № 11. – Б. 65-71 (10.00.00. № 3).
9. Rakhmonova Sh.M. The tradition of Zakhiriddin Babur in the second half of the twentieth century in Uzbek poetry // Research&Development (IJRD). Volume: 5; Issue: 3; March 2020. – P. 199-202. Impact Factor: 6.260.

II бўлим (II part; II часть)

10. Раҳмонова Ш. Эркин Воҳидов ижодида фаол қўлланилган вазнлар / Ўзбекистоннинг инновацион тараққиёти – ёшлар нигоҳида (Республика ёш олимлари ва иқтидорли талабаларини илмий-амалий конференция материаллари). – Тошкент, 2010. – Б. 231-233.
11. Раҳмонова Ш. Жамол Камол ижодида аруз вазни / Илм-фан ютуқлари ва инновацион технологияларга асосланган кичик бизнесни ривожлантириш муаммолари ёш олимлар нигоҳида (Республика илмий-амалий конференцияси материаллари). – Тошкент, 2011. – Б. 300-300.
12. Раҳмонова Ш. O‘zbek adabiyotida ramal bahri (XX asr ikkinchi yarmi O‘zbek she’riyati misolida) / Цветаевские чтения. Текст и контекст: лингвистический, литературоведческий и методический аспекты (Сборник

статей Республиканской научно-практической конференции, посвященной 120-летию со дня рождения Марины Ивановны Цветаевой). – Бухара, 2012. – Б. 382-384.

13. Раҳмонова Ш. XX аср II ярми шеърятда рамал баҳри / Алишер Навоий ижодини ўрганишда илмий мактабларнинг ўрни (Илмий-назарий конференция материаллари). – Самарқанд, 2012. – Б. 110-111.

14. Раҳмонова Ш. XX аср иккинчи ярми Ўзбек адабиётида ғазал ва вазн хусусиятлари / Филологиянинг долзарб муаммолари (Илмий-амалий анжуман материаллари, 2-китоб). – Қўқон, 2012. – Б. 86-91.

15. Раҳмонова Ш. Музориъ ва разаж баҳрлардаги фаол вазнларнинг қўлланилиши / Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари. 2-китоб. (Илмий конференцияси материаллари). – Тошкент, 2013. – Б. 60-63.

16. Раҳмонова Ш. Касыда в поэзии второй половины XX века и ее ритмические свойства / Материалы XVII международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов-2013». МГУ. https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/2086/61479_f37e.pdf

17. Раҳмонова Ш. XX аср шеърятда музориъ баҳридаги фаол вазнларнинг қўлланилиши / Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари. 3-китоб (Илмий конференцияси материаллари). – Тошкент, 2014. – Б. 35-38.

18. Раҳмонова Ш. Традиционные темы и особенности метрики узбекских газелей второй половины XX века / Международная научная конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов-2014». Россия, Москва МГУ. 7-11 Апрель 2014 г. https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2014/2490/2200_61479_71b1d9.pdf

19. Раҳмонова Ш. Аруз вазнини истифода этишдаги анъанавийлик / Ёш тилшунос ва адабиётшуносларнинг анъанавий республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент, 2016. – Б. 314-317.

20. Раҳмонова Ш. Эркин Воҳидов ижоди ва арузи / Эркин Воҳидов ижодини маънавий ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамияти (Республика илмий-амалий анжумани материаллари). – Тошкент, 2017. – Б. 321-326.

21. Rahmonova Sh. Erkin Vohidov qasidalarining vazn xususiyatlari / Эркин Воҳидов ижодини маънавий ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамияти (Республика илмий-амалий анжумани материаллари). – Тошкент, 2017. – Б. 326-328.

22. Раҳмонова Ш. Ҳабибий ғазалиётда Навоий анъаналари / Алишер Навоий ижодий меросининг умумбашарият маънавий-маърифий таракқиётидаги ўрни (III анъанавий халқаро илмий конференция материаллари). – Тошкент, Фан, 2019. – Б. 247-249.

23. Раҳмонова Ш. Чустийнинг Навоийга боғлаган тахмиси / Алишер Навоий ва XXI аср (халқаро илмий-назарий материаллари). – Тошкент, 2019. – Б. 460-462.

24. Раҳмонова Ш. Об газеле в баҳри камил / Международная научная конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов – 2019». Россия, Москва МГУ. 7-11 Апрель 2019 г. https://lomonosov-msu.ru/file/uploaded/5500/report/request_437105/95599/uid61479_report.pdf?t=1551355749.

25. Раҳмонова Ш. Maktab darsligida keltirilgan ramal bahri vaznlari tahlili (8-sinf «Adabiyot» darsligi misolida) / Глобал таълим ва миллий методика тараққиёти (III анъанавий республика илмий анжумани материаллари). – Тошкент, 2019. – Б. 139-143.

26. Раҳмонова Ш. Собир Абдулланинг ғазали қитъаси / Филология масалалари – ёш тадқиқотчилар нигоҳида (Республика илмий-амалий анжумани). – Тошкент, 2019. – Б. 239-242.

27. Раҳмонова Ш. Чустий ижодида Навоий анъаналари / Алишер Навоий ва XXI аср (халқаро илмий-назарий материаллари). – Тошкент, 2020. – Б. 460-462.

28. Rahmonova Sh. Erkin Vohidov taxmislari / Erkin Vohidovning soʻz qoʻllash mahorati (Республика онлайн илмий-амалий анжумани). – Гулистон, 2020. – Б. 561-565.

29. Rahmonova Sh. Ogahiyning mustazod yaratishdagi mahorati / Muhammadrizo Ogahiyning oʻzbek mumtoz adabiyotida tutgan oʻrni (Республика онлайн илмий-амалий анжумани). – Тошкент, 2020. – Б. 115-120.

30. Раҳмонова Ш. Абдулла Орипов арузи / Янги Ўзбекистонни куриш ва ривожланишида ёшларнинг ўрни (VI анъанавий республика онлайн илмий-амалий анжумани материаллари). – Наманган, 2020. – Б. 206-211.

31. Rahmonova Sh. Maktabda ruboiy vaznlarini oʻrgatish xususida (10-sinf «Adabiyot» darsligi misolida) / Глобал таълим ва миллий методика тараққиёти (VI анъанавий республика онлайн илмий-амалий анжумани материаллари). – Тошкент, 2020. – Б. 293-297.

Автореферат «Oltin bitiklar» журнали таҳририятида
таҳрирдан ўтказилди.